

International Science Group
ISG-KONF.COM

ПІДПРИЄМНИЦТВО: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В АПК

ISBN 979-8-89443-777-4

DOI 10.46299/979-8-89443-777-4

Добровольська Е.В., Покотильська Н.В, Вольський В.А.

**Підприємництво: сутність, особливості
розвитку та державне регулювання в АПК**

МОНОГРАФІЯ

2024

UDC 346.26

**Рекомендовано до видання
Вченою радою ННБІФ ЗВО «Подільський державний університет»
Протокол засідання № 4 від 27 травня 2024 р.**

Рецензенти:

Світлана ЛУЧИК, доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ;

Світлана СУДОМИР, доктор економічних наук, професор, ВП НУБІП України «Бережанський агротехнічний інститут»;

Алла ЧИКУРКОВА, доктор економічних наук, професор, ЗВО «Подільський державний університет»

Editor:

N. Pokotylska, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, Higher Educational Institution «Podillia State University»

Добровольська Е.В., Покотильська Н.В, Вольський В.А. Підприємництво: сутність, особливості розвитку та державне регулювання в АПК. Monograph. – Primedia eLaunch, Boston, USA, 2024. – 103 p.

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

ISBN – 979-8-89443-777-4

DOI – 10.46299/979-8-89443-777-4

All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required.

UDC 346.26

ISBN – 979-8-89443-777-4

© Добровольська Е.В.
Покотильська Н.В.
Вольський В.А.

АНОТАЦІЯ

Ефективність реалізації будь-яких господарських, виробничих, організаційних і навіть соціальних ініціатив, конкурентоспроможність суб'єктів товарообмінних відносин, а також створеного продукту (послуги) у загальному значенні залежить від підприємництва, підприємницької діяльності. Історично так склалося у світовій практиці й формуванні наукових концепцій пізнання світу, економічного та соціального життя, що організаційні, управлінські і обмінні операції на ринку стають практично упізнавані винятково за опосередкування підприємницькою діяльністю. Підприємництво як форма організації, зокрема механізм господарської взаємодії, практичного втілення та поширення новітніх, інноваційних способів взаємодії продуктивних сил та розвитку виробничих відносин, забезпечує наслідування економічних, соціальних ефектів людством для формування багатства.

Розглянуто сутність поняття «підприємництво» та «підприємець», а також визначено особливості розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері. Встановлено, що підприємництво являє собою самостійну ініціативну діяльність, головним стимулом якої виступає прибуток. Охарактеризовано погляди науковців минулого і сучасності, які підкреслювали інноваційність як характерну рису підприємця. Розглянуто основи, на яких ґрунтується підприємницька діяльність.

Доведено, що державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі – цілісність реалізованих протекціоністських заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку конкурентоспроможного функціонування суб'єктів підприємництва в ринковому середовищі з метою оптимізації умов і наслідків підприємницької діяльності, формування гідного рівня продовольчої безпеки держави, адаптації товаровиробників до сучасних умов нестабільності.

Обґрунтовано, що фінансові витрати на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників повинні становити не менше 1%

обсягу випуску сільськогосподарської продукції, за теперішніх 0,4%. Виявлено відсутність реальної податкової підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Встановлено, що державна підтримка це одна зі складових механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого і середнього підприємництва; система заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі контролюючого, виконавчого, законодавчого характеру. Виявлено, що основними завданнями державного регулювання малого і середнього підприємництва в аграрному секторі виступають: формування оптимальних фінансово-кредитних інструментів; удосконалення законодавчої та нормативно-правової платформи; стимулювання взаємодії суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі з логістичною і ринковою інфраструктурою; формування інформаційної культури і розвиток соціалізації малого і середнього підприємництва в аграрному секторі та ін. Обґрунтовано необхідність вирішення завдання формування адаптивної, комплексної та інтегративної системи державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі, яка гнучко й оперативно відображатиме вплив нестабільного ринкового середовища, створюючи адекватну логістичну інфраструктуру функціонування бізнесу на всіх рівнях ієрархії.

На основі критичного аналізу виокремлено групи методик оцінки ефективності державної підтримки. Проведено аналіз методологічного апарату до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки. Визначено критерії оцінки ефективності державного регулювання в аграрній сфері. Запропонована методика оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору економіки, яка має бути спрямована, насамперед, на оцінку ступеня вирішення основних проблем, що перешкоджають розвитку галузі, та оцінку рівня впливу заходів державної підтримки.

Проведено оцінку організаційно-економічних характеристик здійснення підприємництва, які становлять систему ідеологічних, організаційних, галузевих, природно-економічних чинників з використанням регіональних аналітичних даних. Практику представлення результатів підприємницького господарювання в агропромисловому комплексі проаналізовано на прикладі підприємств різних організаційно-правових форм господарювання та видів економічної діяльності.

Здійснено аналіз економічної результативності та ефективності господарської діяльності підприємств регіону, діяльність яких пов'язана із традиційним сільським господарством та виробництвом аграрної продукції, та виявлено факт їх розвитку відповідно до кон'юнктури ринку, що становить головну можливість досягти мінімізації витрат, бути конкурентоспроможними та отримати максимальний прибуток.

Досліджено стан та роль державної політики щодо стимулювання розвитку підприємництва в АПК, яка повинна зважати на сучасні умови господарювання агроформувань та забезпечувати таку політику регулювання, яка б спонукала сільськогосподарські підприємства виробляти готову продукцію з метою підвищення рівня ВВП країни.

Виокремлено методи та інструменти державної підтримки підприємництва, що використовуються у практиці зарубіжних країн. Узагальнено передумови ефективності державної підтримки аграрного підприємництва. Показано, що в зарубіжній практиці переважає програмно-цільовий підхід державного регулювання аграрного сектору.

Ключові слова: підприємництво, підприємець, державне регулювання, державна підтримка, державна політика, розвиток, аграрне виробництво.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	8
1.1. Підприємництво: сутність та особливості становлення	8
1.2. Державне регулювання та підтримка розвитку підприємництва в аграрному секторі	16
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	24
РОЗДІЛ 3. ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	37
3.1. Сучасний стан аграрної галузі Хмельницької області	37
3.2. Основні тенденції розвитку аграрного підприємництва	62
РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АПК	78
РОЗДІЛ 5. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98

ВСТУП

Економічна динаміка й трансформації середовища господарювання в агропромисловому секторі економіки України системно вплинули на ефективність функціонування підприємств та змінили організаційно-економічні підходи до стимулювання підприємницької діяльності. Утвердження ринкового механізму господарювання забезпечило формування передумов досягнення конкурентоспроможності виробництв, адже стосовно окремих позицій наша держава є лідером на глобальному ринку сільськогосподарської продукції-сировини та продовольства. Зазначені результати в глобальному вимірі слід відносити на рахунок позитивної господарської практики в агропромисловому комплексі, проте на національному рівні чинними все ще залишаються макро- і мікроекономічні проблеми ефективності розвитку підприємницької діяльності.

Підприємництво в АПК, зокрема сільськогосподарське, займає визначальне місце у збереженні сільського способу життя і формуванні матеріального добробуту населення, і не тільки сільського. Потенціал цієї сфери величезний, але його реалізація відбувається в складних умовах транзитивності й трансформацій, які все ще продовжуються, зокрема, наприклад, в частині практики запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. Наявна галузева структура виробництва і система орієнтування виробників на цільові ринки продукції характеризуються усталеністю засад монокультурного ефекту господарювання, тому актуальним для вирішення в аграрній сфері є завдання реструктуризації підходів до формування ефективності розвитку підприємництва.

Мета дослідження – обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо визначення основних напрямів розвитку підприємництва в аграрному секторі у сучасних умовах.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Підприємництво: сутність та особливості становлення

Активізація підприємницької діяльності забезпечує динамізм розвитку національної економіки та виведення її на ринковий шлях. Створення нових робочих місць і впровадження інновацій, розвиток нових ринків та видів бізнесу, зростання податкових надходжень і грошових доходів населення у більшості країн світу відбуваються саме завдяки підприємницькій діяльності. Підприємництво є одним з основних факторів формування і розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки, будучи основою розвитку як окремих секторів економіки, так і держави загалом.

Для належного аналізу процесу функціонування чи розвитку суб'єктів економіки, а також закономірностей їх взаємодії в економічних відносинах важливе розуміння сутності та особливостей розвитку обраних об'єктів у конкретній сфері. Однак на сьогодні єдино прийнятне визначення поняття «підприємництво» відсутнє, хоча питання згаданого виду діяльності завжди перебували у центрі уваги науковців.

У процесі визначення сутності поняття «підприємництво» варто зауважити, що у більшості літературних джерел цей термін трактується як ініціативна, самостійна діяльність фізичних і юридичних осіб, спрямована на одержання прибутку чи доходу та характеризується інноваційністю.

Важливим є те, що термін «підприємець» (фр. entrepreneur) з'явився у Всесвітньому словнику комерції, виданому в Парижі в 1923 р., де вказувалося, що підприємець – це особа, яка бере на себе зобов'язання з виробництва або будівництва об'єкта. З цього визначення можна зробити висновок, що підприємницька діяльність у процесі свого розвитку трактувалася по-різному залежно від особливостей економічного розвитку конкретної історичної епохи.

У науковому вжитку термін «підприємець» започаткував Р. Кантільйон, а

підприємництво визначив як функцію особливого роду, для якої характерний ризик. Необхідність теоретичного осмислення цього, як зазначають Й. Петрович, Г. Захарчин та А. Терехух, була викликана потребою у чіткому розмежуванні бізнесу та інших видів праці [1].

Адам Сміт, перебуваючи під значним впливом Річарда Кантільйона, багато уваги приділяв роботодавцям, майстрам, купцям і підприємцям. Хоча йому була притаманна схильність до переоцінки значення праці й недооцінки бізнесу, в межах якого вона здійснювалася.

Як зазначає З. Варналій, підприємець, на переконання А. Сміта, це власник, який іде на економічний ризик заради реалізації певної комерційної ідеї та отримання прибутку. Підприємець планує, організовує виробництво та розпоряджається його результатами [2].

У XVIII ст. подальше осмислення поняття підприємництва здійснював французький економіст Жан Батіст Сей, який визначав підприємця як людину, яка організовує інших людей у рамках виробничої одиниці та знаходиться у центрі процесу виробництва і теорії розподілу. Ж. Б. Сей вважав, що підприємець – це економічний агент, який комбінує фактори виробництва (землю, капітал та працю). Альфред Маршалл ототожнював підприємництво з менеджментом. У фундаментальній праці «Принципи економіки» (1890 р.) він особливо наголосив на інноваційному моменті, а саме: на активній ролі самого підприємця у застосуванні нових машин і технологічних процесів [3].

Апогеєм у розробці теорії підприємництва стали праці австро-американського економіста й соціолога Йозефа Шумпетера, який теж підкреслив інноваційність, як характерну рису підприємця. Він вказав на наявність у діяльності підприємця динамічної невизначеності і ризиків в економіці. Й. Шумпетер визнавав людину підприємцем до тих пір, поки він вводить інновацію. Людина, на його думку, втрачає статус підприємця в міру відхилення від своїх початкових функцій як тільки бізнес налагоджується і перетворюється в безперервний, одноманітний, рутинний процес. Й. Шумпетер запропонував теорію «ефективної конкуренції» і динамічну

концепцію економічних циклів, де їх послідовність розглядається як неминуча закономірність економічного зростання, а підприємництво – як специфічна функція, що реалізує нові комбінації природних, трудових, інтелектуальних та матеріально-технічних ресурсів. Її відсутність або недостатня реалізація загрожують суспільству деградацією.

За Й. Шумпетером, бути підприємцем – це «означає, робити не те, що роблять інші, й робити не так, як роблять інші». Це цілком актуально і в теперішніх умовах, оскільки неможливо здійснювати конкурентоспроможне виробництво без сучасних та креативних ідей. Вчений підкреслював, що інновація є дітищем підприємництва, а підприємець – творцем інновацій.

Підприємництво – це здійснення сміливих, важливих і складних проєктів; це готовність взяти на себе ризик, пов'язаний з реалізацією нових ідей. Саме підприємництво, яке асоціюється з поняттями «динамізм», «ініціатива», «сміливість», перетворює в реальність нові цікаві ідеї [4].

Учені М. Й. Малік та О. Г. Шпикуляк визначають підприємництво як самостійну ініціативну діяльність, спрямовану на одержання прибутку. Соціально-економічне значення підприємницької діяльності базується на необхідності всебічного задоволення потреб суспільства [5]. Враховуючи наведене визначення, науковці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» трактують підприємництво як сукупність економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин, особливий метод господарської діяльності, що визначається підприємницьким середовищем, особистістю підприємця, стилем і типом його мислення та поведінки, історичними і психологічними аспектами [6]. Універсальність визначення поняття пояснюється тим, що підприємництво розглядається як ключовий фактор поліпшення економічного зростання у країнах, що розвиваються, та як важливий спосіб боротьби з проблемами, пов'язаними з бідністю.

Як організацію і здійснення сміливих, важливих і важких проєктів визначають «підприємництво» й американські вчені, які разом з цим пов'язують підприємницьку діяльність із ризиком та веденням її під власну

відповідальність. Натомість науковці західних країн вбачають в основі підприємництва особливий, новаторський, антибюрократичний стиль господарювання, що характеризується постійним пошуком нових можливостей, орієнтацією на інновації. При цьому важливе уміння привертати й використовувати для вирішення поставленої задачі ресурси з найрізноманітніших джерел.

Зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що підприємницька діяльність включає виробничу, комерційну, торговельну, закупівельну, посередницьку, інвестиційну, консультаційну, фінансову діяльності та надання послуг. Крім цього, важливо виокремити основи, на яких базується підприємницька діяльність. Як зазначає С. В. Мочерний [7], підприємництво ґрунтується на базовій, організаційній і творчій засадах (рис. 1).

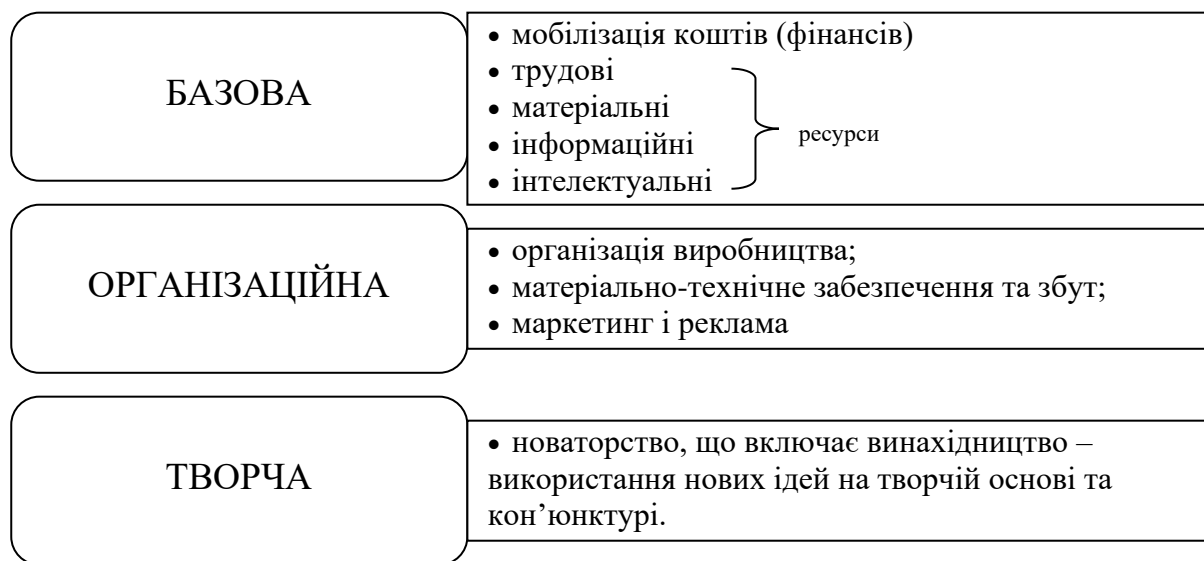

Рис. 1. Основи підприємницької діяльності за С. В. Мочерним
Джерело: Розроблено автором на основі [7].

Враховуючи історично сформоване еволюціонування категорії «підприємництво», а також його сучасне трактування, вважаємо за доцільне розглянути концепції підприємництва, які є способами пізнання та сукупностями ідей, положень про сутність підприємництва й підприємницької функції, а також їх змін у процесі еволюції економічної системи капіталізму [8; с. 19].

Учені виділяють чотири хвилі наукового осмислення феномену

підприємництва залежно від розвитку практики підприємницької діяльності в конкретних історичних умовах (рис. 2):

1. Первинного накопичення капіталу та визначення ризику як основної функціональної характеристики підприємництва.

2. Виокремлення ідеї інновації та активності як його головної риси (основоположник – Й. Шумпетер).

3. Ведення діяльності в умовах принципової нестачі необхідної інформації. Зосередження уваги на особистих якостях підприємця, який є не «балансувальником» ринків, а їх перетворювачем і творцем; та особливій ролі підприємництва як регулюючої основи в економічній системі, що врівноважується.

4. Етап перенесення акценту на управлінський аспект. Функція підприємництва набуває свого трактування в межах інституційної економічної теорії. Підприємець стає суб'єктом, який здійснює вибір між контрактними відносинами вільного ринку і організацією фірми з метою заощадження трансакційних витрат.

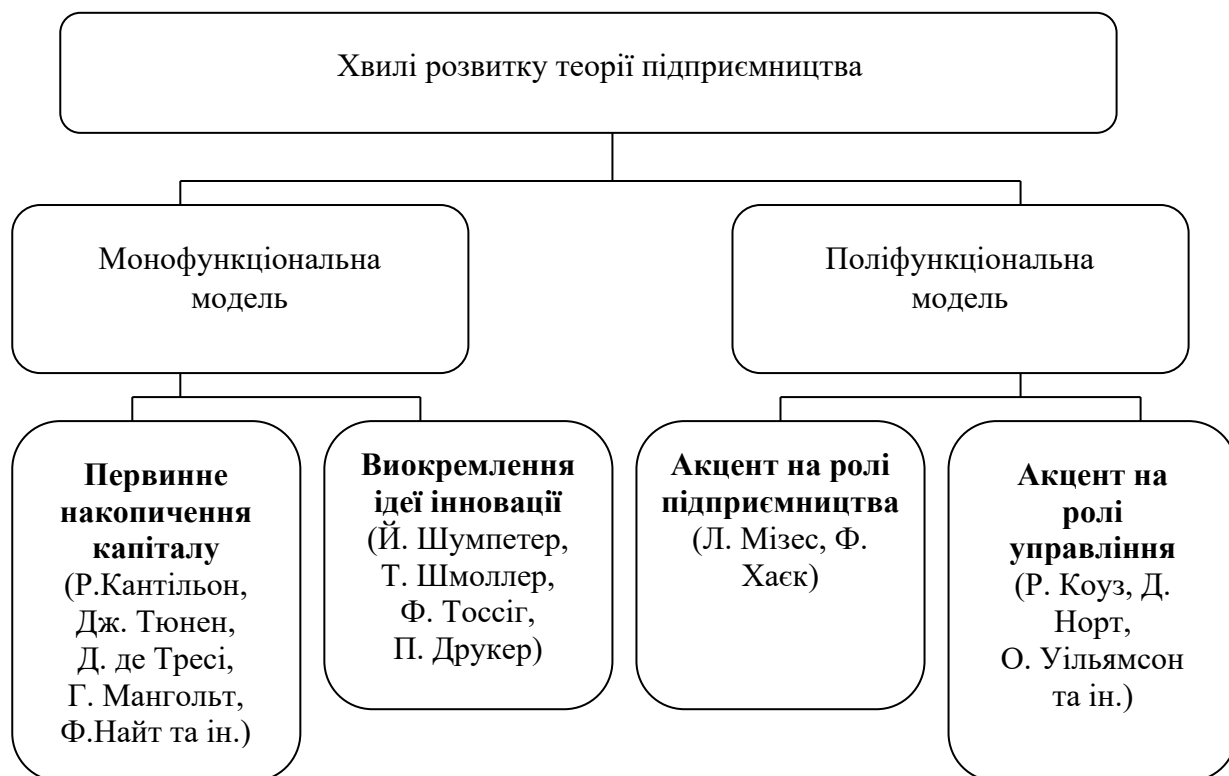

Рис. 2. Етапи розвитку теорії підприємництва

Джерело: розроблено на основі досліджень і методологічних узагальнень авторів.

Варто зауважити, що перші дві хвили засновані на монофункціональній моделі, тоді як третя і четверта є поліфункціональними. Разом із тим «четверта хвиля» пов'язана також з переходом на міждисциплінарний рівень аналізу проблем підприємництва.

Повертаючись до розкриття історичних аспектів розвитку підприємництва, варто зазначити, що упродовж останніх століть в економічній думці активно розроблялася його теорія. Головним напрямом економічної теорії і практики в XV–XVII ст. був меркантилізм, із розвитком якого усе більше стала цікавити особа промисловця. Ідеолог і практик французького меркантилізму Ж. Б. Кольбер вважав, що функції промисловця полягають у збільшенні вкладень у власні підприємства, застосуванні нових технічних прийомів і засобів, у забезпеченні зниження цін, розширенні ринків збуту, збільшенні виробництва і поліпшенні якості продукції [9].

Таким чином, вважаємо, що підприємництво тісно пов'язано із поняттям «підприємець», оскільки його сутність розглядають не лише як вид економічної діяльності, а й особливих, притаманних лише певним особам-підприємцям особистісних характеристик, які й перетворюють їх діяльність на підприємницьку [10, с. 59].

Підприємець виступає основним господарюючим суб'єктом, який, завдяки наявності певної сукупності рис, втілює у практику функції підприємництва і за свою працю отримує підприємницький дохід, мінімум – прийнятний прибуток [8, с. 722]. Залежно від функцій, що він виконує, можна виокремити визначення поняття «підприємець», базуючись на думках представників економічних шкіл і теорій (табл. 1).

Опрацювання наукової літератури, публікацій з досліджуваної проблеми дають підстави стверджувати, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, на власний ризик та відповідальність господарська діяльність, яка побудована на інноваційній основі, спрямована на одержання прибутку та необхідність всебічного задоволення потреб суспільства. При цьому головним є наявність особливого типу підприємця із новаторськими здібностями, який здатен до

самореалізації та саморозвитку впродовж життя. На думку автора, вищенаведене визначення найбільш повно окреслює економічно-суспільну сутність підприємництва та його основного суб'єкта – підприємця.

Таблиця 1

Визначення поняття «підприємець» залежно від функцій, що він виконує

Представники економічних шкіл та теорій	Функція підприємця
Р. Кантільйон, Дж. Тюнен, Д. де Тресі, Г. Мангольт, Ф. Найт	Несення тягаря можливого ризику, невизначеності та відповідальності в процесі діяльності
Ф. Кене, Є. Тюрго, А. Сміт, Д. Рікардо	Власник капіталу (фінансист, творець)
В. Рошер, Б. Гільдебрант	Управління капіталом і зайнятість продуктивною працею
Ж.-Б. Сей, Дж. С. Мілль	Організатор виробництва (не обов'язково власник)
Представники маржиналізму: Ф. Візер, Л. Вальрас, К. Менгер. Представники неокласичного напрямку: А. Маршалл, Ф. Хаєк та ін.	Менеджер
Л. Мізес, Ф. Хаєк, Й. Шумпетер, П. Друкер, Ф. Тоссиг, Г. Шмолер	Пошук можливостей та ініціативність, ліберальний характер підприємництва, готовність до ризику, відповідальність, орієнтація на ефективність та якість, створення нових ринкових можливостей, цілеспрямованість, прагнення до поінформованості
Р. Коуз, О. Уільямсон	Вибір між контрактними відносинами вільного ринку і організацією фірми з метою економії трансакційних витрат

Джерело: розроблено на основі досліджень і методологічних узагальнень авторів.

Підприємництво в аграрній сфері – складне та багатогранне явище, яке набуває різних форм, що дозволяє організовувати підприємницьку діяльність конкретною особою на конкретній території таким чином, щоб якнайповніше використовувати ресурсну базу та отримувати максимальну вигоду. З розвитком аграрного підприємництва держава пов'язує проведення структурних змін на селі, забезпечення впровадження реформ в економіці та вирішення соціальних проблем українського села.

Досліджуючи аграрне підприємництво, варто виділити особливості, які відрізняють цей вид підприємницької діяльності від інших сфер, а саме: сезонність виробництва, вплив природних чинників, особливості відтворення і

використання робочої сили, особливість виробничої структури, попит на сільськогосподарську продукцію та забезпечення продуктами харчування, обмеженість землі та залежність виробництва від неї, особливості бухгалтерського обліку.

Формування підприємництва на сільських територіях свідчить про наявність суттєвих перешкод. Як зазначає Б. І. Ковалюк, реформи, що здійснюються, не завжди відповідають рівню розвитку підприємництва; відбувається надмірне збільшення невизначеності підприємницької діяльності за рахунок домінування умов трансформаційних процесів в економіці; обмеження свободи підприємницької діяльності внаслідок недосконалість інституційного середовища підприємництва [11]. Тому підприємництво на селі потребує стабільної підтримки та розробки ефективних стратегій його розвитку.

Для створення сприятливого інституціонального розвитку сільського підприємництва необхідно провести першочергові заходи спрямовані на [12]:

1. Завершення інституціоналізації приватної власності в частині формування інституційних норм капіталізації землі.

2. Удосконалення цінового механізму щодо забезпечення справедливого перерозподілу доходів між учасниками продуктового ланцюга.

3. Забезпечення функціональності ринкової інфраструктури й подолання асиметрії у поширенні інформації на виробників сільськогосподарської продукції.

4. Підвищення соціальних стандартів сільського розвитку і формування соціального капіталу.

Звідси можна сподіватися, що проведені заходи дадуть можливість активізувати підприємницьку, інноваційну та організаційну діяльність сільського населення України.

1.2. Державне регулювання та підтримка розвитку підприємництва в аграрному секторі

Вважаємо за необхідне зазначити і роль держави у контексті регулювання процесу підприємництва, яку, залежно від конкретної ситуації, можна розглядати як прискорювача підприємницького процесу та його стороннього спостерігача, так і стримувача розвитку підприємництва (рис. 3).

Залишаючись провідною сферою підприємницької діяльності на селі, аграрне підприємництво повинно розширювати свій позитивний вплив на сільський розвиток як потенційно зростаюча галузь, вагома складова його економічних і фінансових джерел. З цією метою актуальною залишається розробка й реалізація загальнодержавної програми розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки.

Рис. 3. Роль держави як регулятора підприємницького процесу

Джерело: розроблено авторами на основі [11].

Однаково важливим, вважаємо, необхідність розробки програм навчання

підприємців та започаткування шкіл з управління підприємництвом, які могли б стати платформою як для започаткування власної справи, так і для майбутнього обміну досвідом між суб'єктами підприємницької діяльності.

Однією з головних функцій держави в розвитку підприємництва в аграрному секторі слід вказати створення правового поля, в якому будуть розвиватися соціально-економічні процеси, що забезпечують відтворення і розподіл благ. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі визнано одним із ключових чинників збереження еквівалентних відносин на внутрішньому ринку продовольства і сировини між суб'єктами господарювання та на зовнішніх ринках забезпечення продовольчої безпеки держави і добробуту громадян.

Визначено, що основна цільова установка державного регулювання функціонування підприємництва в аграрному секторі полягає в розвитку соціально-економічних відносин між різними учасниками господарської та фінансово-кредитної діяльності з приводу виробництва і реалізації агропромислової та сільськогосподарської продукції, задоволення особистих потреб у продуктах харчування і створення доданої вартості, генерування доходів, необхідних для відтворення різних видів капіталу (виробничого, людського, екологічного та ін.).

Вважаємо, що державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі відображає цілісність реалізованих протекціоністських заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку конкурентоспроможного функціонування суб'єктів підприємництва в ринковому середовищі з метою оптимізації умов і наслідків підприємницької діяльності, формування гідного рівня продовольчої безпеки держави, адаптації товаровиробників до сучасних умов нестабільності. Інтеграційна цілісність організаційної, правової, соціальної, економічної складових механізму державного регулювання дозволяє актуалізувати використання інструментів реалізації пріоритетних програм розвитку ключових галузей національного господарства.

Вважаємо, що основні напрями модифікації державного регулювання, що сприяють вирішенню проблем функціонування підприємництва в аграрному секторі економіки, відображають:

1) напрями, які підлягають безпосередньому державному регулюванню:

1.1) проблеми 1-го рівня: високий рівень відрахувань до бюджету і позабюджетні фонди; недосконалість системи стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, технологій виробництва; слаборозвинена соціальна, логістична, транспортна інфраструктура села; нерозвиненість системи страхування врожаю (продукції) в аграрній сфері; обмеженість каналів збуту виробленої аграрної продукції; диспропорції в розвитку малого і середнього аграрного бізнесу в суб'єктів України; нерозвиненість системи насінництва і племінного скотарства;

1.2) причини виникнення проблем 1-го рівня: невідповідність національних вимог екологічної безпеки аграрної продукції світовим стандартам; вартість страхування, зумовлена високим ступенем ризику; скорочення державного фінансування НДІ, лабораторій первинного насінництва, племінного скотарства; присутність на ринку фірм-олігополістів; недобросовісна конкуренція великих фірм і господарств населення; відсутність конкурентних переваг у продукції, виробленої малим і середнім бізнесом; особливості клімату, родючості ґрунтів; міграція населення; вимоги законодавства України; недостатнє державне фінансування, корупція;

1.3) ймовірні напрями усунення проблем 1-го рівня: створення на умовах державно-приватного партнерства малих підприємств, що здійснюють сертифікацію технологій виробництва аграрної продукції; розробка цільових державних програм щодо відродження та розвитку сіл; посилення відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів; надання можливості зниження відрахувань у позабюджетні фонди при працевлаштуванні соціально незахищених верств населення (студенти, інваліди, особи передпенсійного віку, пенсіонери); стимулювання розміщення

малих і великих підприємств із переробки аграрної продукції в регіонах, найменш сприятливих для вирощування сільськогосподарських культур; удосконалення антимонопольного регулювання; закупівля для державних і муніципальних потреб екологічно безпечної аграрної продукції; субсидування державою страхових компаній (відшкодування збитків), які здійснюють страхові виплати суб'єктам малого і середнього бізнесу в разі загибелі врожаю, падежу худоби; створення на умовах концесійних угод держави та бізнесу (у т. ч. малого) підприємств із розвитку сільськогосподарського насінництва, розведення племінної худоби;

2) напрями, які підлягають непрямому державному регулюванню:

2.1) проблеми 2-го рівня: епідемічні спалахи захворювань сільськогосподарських тварин; залежність результату господарської діяльності від природних і кліматичних явищ; нестача земельних ділянок (угідь), придатних для ведення господарської діяльності;

2.2) причини виникнення проблем 2-го рівня: обмеженість земельних ресурсів; приховування власниками сільськогосподарських тварин фактів падежу худоби; стихійні лиха, кліматичні особливості регіонів, несприятливі погодні умови (обмерзання ґрунтів, посуха, повінь, вивітрювання, вимерзання і загибель посівів озимих культур, багаторічних трав);

2.3) ймовірні напрями усунення проблем 2-го рівня: протиепізоотичні заходи; субсидування витрат суб'єктам малого та середнього бізнесу на проведення вакцинації тварин і птиці; розвиток ринку страхування сільськогосподарських тварин, птиці; посилення відповідальності власників тварин за приховування фактів масової загибелі худоби, відмова від проведення вакцинації; стимулювання розвитку ринку страхових послуг (страхування врожаю, поголів'я худоби, птиці); субсидування витрат на: розкорчування (рекультивуацію) непродуктивних старих садів, виноградників, лісових масивів; рекультивуацію інших земель; пріоритетне надання муніципальних земель малому і середньому підприємництву.

За кордоном реалізація інструментів державного регулювання

спрямована на стимулювання функціонування малого підприємництва. Пріоритетні напрямки – виробництво екологічно чистої, високоякісної, експортоорієнтованої продукції. Серед механізмів державного регулювання використовуються пряма фінансова підтримка (дотації, субвенції, субсидії), реалізація цільових програм, спеціалізована система оподаткування, страхова і кредитна підтримка. В Україні ж переважає реалізація інструментів прямого бюджетного фінансування у вигляді державної підтримки і вузькоспеціалізованих державних цільових програм з метою активізації економічного механізму функціонування великих і середніх суб'єктів підприємництва аграрного сектору.

У 2022 р. в Україні пропонується збільшити витрати бюджету на 62 млрд грн, що на 4,9% більше за витрати в 2020 р. Загальна сума витрат у 2022 р. досягне 1 трлн 331 млрд грн. Реально без урахування інфляційного чинника витрати бюджету зменшилися на 3,3% [13]. Передбачається збільшення витрат на економічну діяльність на 13 млрд грн, або 14,3%. Проте відсутні витрати бюджету на реалізацію програми Мінфіну КПКВК 3511650 «Прискорення інвестицій у сільське господарство України». У пункті 42 Остаточних висновків Бюджетного кодексу України обґрунтовано, що в період 2017-2021 рр. щорічні витрати на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників повинні становити не менше 1% обсягу випуску сільськогосподарської продукції. За бюджетною програмою Мінекономіки КПКВК 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» заплановано 4 млрд грн витрат, або лише 0,4% обсягу випуску сільськогосподарської продукції у фактичних ринкових цінах 2019 р. [13].

У 2020 р. фінансування програм державної підтримки аграрного сектору становило 4 млрд грн. У 2022 р. заплановано витрати на підтримку розвитку суб'єктів підприємництва аграрного сектору в розмірі 4,5 млрд грн, що на 1,4 млрд грн менше, ніж у 2019-му [14]. У 2020 р. рівень підтримки суб'єктів підприємництва аграрного сектору було повністю реалізовано в сумі 4 млрд грн за п'ятьма напрямками: «Компенсація вартості сільгосптехніки» – 1,46 млрд грн;

«Садівництво, виноградарство та хмелярство» – 290 млн грн; «Тваринництво та переробка» – 1,041 млрд грн; «Здешевлення кредитів» – 1,05 млрд грн; «Підтримка фермерства» – 132,9 млн грн.

У 2022 р. рівень підтримки суб'єктів підприємництва аграрного сектору планується реалізовувати за семи напрямками: «Продовження підтримки за рахунок програми 5-7-9% (близько 60% кредитів у межах програми)»; «Розвиток фермерських господарств»; «Здешевлення придбання сільськогосподарської техніки та обладнання»; «Розвиток тваринництва»; «Здешевлення кредитів»; «Розвиток садівництва, виноградарства та хмелярства»; «Підтримка та розвиток приватних меліоративних систем, надання державних грантів для розвитку державних меліоративних систем».

У 2021 р. уперше заплановано витрати на: а) включення сільськогосподарських кооперативів у всі програми державної підтримки АПК як реципієнтів; б) підтримку сільськогосподарських кооперативів та виробників при втраті врожаю через надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру.

Фахівці Мінекономіки так само розробили програми державної підтримки підприємців аграрного сектору на 2021-2023 рр. із витратами з бюджету, що становлять 16,3 млрд грн (табл. 2) [15].

Оптимізацію вітчизняної моделі державного регулювання підприємництва в аграрному секторі слід починати із встановлення пропозицій актуальних фінансових продуктів для пріоритетних одержувачів – суб'єктів підприємництва. Натепер потенціал державного регулювання акцентовано на великих і середніх товаровиробниках аграрного сектору. При цьому інструментами регулювання виступають пряма фінансова підтримка, послаблення в оподаткуванні, кредитування на пільгових умовах.

Необхідною, але недостатньою умовою ефективного функціонування підприємництва в аграрному секторі слід вказати вдосконалення концептуальних напрямів його державного регулювання, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності продукції, що виробляється, і

стимулюють легалізацію незареєстрованої підприємницької діяльності.

Таблиця 2

Основні складові витрат по програмах державної підтримки розвитку підприємництва аграрного сектору на 2021-2023 рр.

Показник	2021	2022	2023
Пряма державна підтримка	3,8 млрд грн		
Здешевлення придбання основних засобів виробництва та надання спеціальних бюджетних дотацій на здешевлення інвестицій	1,2 млн грн		
Поліпшення якості поголів'я	350 млн грн		
Підтримка біорізноманіття тварин	180 млн грн		
Виплати на корову	1,7 млн грн		
Виробництво продукції з доданою вартістю у бджільництві, вівчарстві та козівництві	300 млн грн		
Здешевлення кредитів	4,4 млрд грн	4,5 млрд грн	4,8 млрд грн
Підтримка за придбання земельних ділянок	500 млн грн		
Здешевлення страхових платежів	2,3 млрд грн	3,5 млрд грн	4 млрд грн
Компенсації за садивний матеріал	300 млн грн	400 млн грн	500 млн грн
Холодильники та первинна переробка	300 млн грн	400 млн грн	500 млн грн
Розвиток вирощування нішевих культур, з них на вирощування:	295 млн грн		
гречки	105 млн грн		
проса	90 млн грн		
вівса	60 млн грн		
жита	40 млн грн		
Компенсація на придбання с.-г. техніки	2 млрд грн	2 млрд грн	2 млрд грн
Підтримка розвитку органічного виробництва	30 млн грн	40 млн грн	50 млн грн
Підтримка діяльності с.-г. кооперативів	2 млрд 425 млн грн		
Підтримка обслуговуючих с.-г. кооперативів	40 млн грн	60 млн грн	80 млн грн
Субсидія для кооперативів на 1 га оброблюваних угідь	30 млн грн	36 млн грн	54 млн грн
Дотація на утримання корів у кооперативах	100 млн грн	100 млн грн	150 млн грн
Фінансова підтримка кооперативам на поворотній основі	500 млн грн	500 млн грн	500 млн грн

Джерело: наведено за матеріалами [Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 рр. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/pa-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki>].

Встановлено, що найбільш перспективний сценарій розвитку підприємництва в аграрному секторі це інноваційно-цільовий, який заснований на наданні підприємцям переважного права в отриманні фінансово-кредитної

допомоги в усіх напрямках державної підтримки (і за рахунок податкових патентів для сімейних ферм та господарств населення).

Державна підтримка – одна із складових механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів підприємництва. Неадекватний рівень державної підтримки суб'єктів підприємництва аграрного сектору знижує ризико- та конкурентостійкість, адаптивність товаровиробників у ринковому середовищі, дестабілізує комплекс процесів розвитку національної економіки. Реалізація інструментів державної підтримки повинна бути абсолютно прозорою і стимулювати нарощування ємності ринкової ніші не тільки середніми і малими суб'єктами підприємництва, а й фізичними особами-підприємцями, домогосподарствами.

Результатами кореляційно-регресійного аналізу впливу факторів на рівень зростання ВВП у країні встановлено прямий тісний зв'язок змін ВВП з показниками обсягу реалізації продукції суб'єктами малого підприємництва аграрного сектору. Комбінований механізм державного регулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі втілює такі програми державної підтримки: а) розвиток спільного територіального виробництва в площині територіального виробничого кластера; 2) мікрофінансова підтримка особистих господарств; пільгове кредитування, оподаткування, оптимальне страхування.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Сучасне реформування економіки спрямоване на її збалансованість і стабільність, а також необхідність забезпечення життєво важливих інтересів суспільства, динамічності соціально-економічного розвитку. Вирішення складних економічних проблем потребує формування та застосування інституційного підходу. Зміни, які відбуваються в сучасній системі економіці, мають багатогранний характер, тому інституційне забезпечення аграрної сфери як частини національної економіки повинно відповідати сучасним реаліям.

Належний соціально-економічний розвиток держави залежить від загальної організації державного регулювання, розмежування повноважень між органами влади, а у контексті розвитку аграрного сектору – від оцінки ефективності виконавчої влади.

Агропромисловий комплекс – галузь, що має специфічні умови, які вимагають детальнішого розгляду проблем державного втручання в економіку. Теоретичний аналіз і досвід розвинених країн засвідчує необхідність державного регулювання цього сектора економіки [16, с. 90]. Ефективність державного регулювання економічної політики в аграрній сфері досягається не лише збільшенням обсягів сільськогосподарського виробництва, а й стабільним розвитком сільських територій, високим рівнем розвитку інфраструктури аграрного ринку, пошуком нових каналів збуту продукції, формуванням конкурентного середовища агропродовольчого сектору.

Державна підтримка є одним із ключових інструментів участі держави в розвитку економіки. Мета державної підтримки полягає у забезпеченні виконання нею (державою) своїх функцій. З погляду економічних відносин, державна підтримка є потужним інструментом економічного стимулювання розвитку пріоритетних секторів економіки, яким є аграрний сектор.

Сучасна ситуація в Україні потребує трансформаційних процесів, які не

тільки налагодять ринкову економічну систему, а й зроблять її ефективною для суспільства. Функція держави при цьому сприяти таким процесам, підтримувати всі сфери господарства, забезпечувати задоволення потреб населення. Саме ефективне державне регулювання економіки, її цілеспрямований вплив у сфері управління економікою з метою надання економічним процесам певної спрямованості відповідно до цілей, завдань та інтересів країни, є ключовим чинником макроекономічних зрушень, яких потребують країни під час суспільно-економічних трансформацій [17].

Також, слід зазначити, що система державного регулювання функціонування підприємництва в сільському господарстві не враховує повною мірою: потреби в розвитку логістичної інфраструктури, менталітету українців, нерівномірності щільності населення по території країни, відмінності клімату і родючості ґрунтів; недостатньо орієнтована на стимулювання виробництва екологічно безпечної продукції та впровадження інновацій; не вирішує всі проблеми самозайнятості сільського населення; і ґрунтується на запозиченні досвіду країн з розвинутою ринковою економікою. Обсяги державної підтримки суб'єктів підприємництва в сільському господарстві не забезпечують високих темпів зростання обсягів виробництва в цьому секторі економіки. Для вирішення таких питань необхідна гнучка адаптація окремих елементів системи державного регулювання функціонування суб'єктів підприємництва в сільському господарстві до ситуації, що склалася [18, с. 95].

Зважаючи на вказане, ключовим аспектом вирішення указаних проблем є формування методологічного апарату щодо оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору економіки.

Провівши критичний аналіз, представленої у вільному доступі літератури з економіки та державного управління, можемо виокремити такі групи методик оцінки ефективності державної підтримки:

- нормативно-правові, які затверджені органами місцевої влади;
- аналітичні, в основі яких лежить аналіз діяльності підприємств сфери сільського господарства;

- методики, що враховують макроекономічні параметри функціонування сільського господарства на різних рівнях управління;

- інтегративні – визначають інтегральний показник ефективності проведених заходів підтримки;

- методики аналізу свободи ринку та наявності адміністративних бар'єрів.

Варто зауважити на тому, що наразі розрізняють методику оцінки ефективності державної підтримки на макро- та мікро- рівні. До першої категорії слід віднести методику:

- СОТ (Світова організація торгівлі). Порівняння та оцінка національної політики в аграрній

- сфері держав-членів для виявлення критичної змінної впливу на торговельні відносини. Критерій оцінки: оцінка підтримки виробників (Producer Support Estimates – PSE).

Оцінка державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників з позиції СОТ своєю метою ставить завдання визначити, наскільки внутрішня національна аграрна політика спотворює умови світової торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією. Відповідно до даної методики, заходи підтримки сільського господарства розділяють на ті, що впливають на умови світової торгівлі (заходи «жовтої скриньки») та ті, що не здійснюють такого впливу (заходи «зеленої скриньки»). До складу заходів «зеленої скриньки» входять державні дослідницькі програми; послуги з обслуговування та створення інфраструктури; програми боротьби зі шкідниками та захворюваннями; послуги з навчання, розповсюдження інформації та консультативні послуги; послуги з інспектування; маркетингу та просування товару на ринок; виплати на відшкодування збитків від стихійного лиха; виплати за програмами охорони навколишнього середовища та ін. Основними заходами жовтого кошика є компенсація кредитних ставок, компенсація вартості сільськогосподарської техніки, дотації на 1 кг живої ваги, погектарні платежі тощо. Саме заходи підтримки, що можуть бути віднесені до «жовтої скриньки», підпадають під зобов'язання по скороченню. Їх оцінка

робиться на основі показника «сукупного (агрегованого) виміру підтримки» (СВП або AMS) (10) – «річного рівня підтримки у грошовому еквіваленті, яка надається на певний сільськогосподарський товар на користь виробників сільськогосподарського товару, або підтримку, не пов'язану з конкретним товаром, а призначена для виробників сільськогосподарської продукції взагалі, за винятком підтримки, яка надається за програмами, що визначаються як такі, що звільнені від зобов'язань по зменшенню підтримки [19, с. 271];

ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку). Порівняння та оцінка національної політики в аграрній сфері держав-членів організації для визначення джерел трансфертів та збору інформації про їх одержувачів. Критерії оцінки: податкові стандарти, PSE, номінальний коефіцієнт підтримки виробників (Nominal Assistance Coefficient producers, NACp), оцінка підтримки загальних послуг (General Services Support Estimate, GSSE), сукупна оцінка підтримки (Total Support Estimate, TSE), підтримка окремого продукту (Single Commodity Transfers, SCT).

Варто зазначити, що проведений у 2021 році Купчишиною О.А., аналіз, показників регуляторної політики за методикою ОЕСР для України за період 1995-2019 рр. показує постійну позитивну величину і відносну стабільність показника GSSE (General Services Support Estimate) впродовж усього періоду аналізу. Цей показник характеризує державну підтримку інфраструктурних підприємств, які надають послуги агровиробникам. На фоні нестабільності показників PSE та CSE для України стабільним виглядає показник підтримки сектору загального забезпечення агросектору (аграрної інфраструктури), який відображує обсяг річних валових бюджетних трансфертів у грошовій формі організаціям, що надають послуги аграрному виробництву (GSSE – General Service Support Estimate). Співставлення структури показника GSSE для України з іншими країнами показало, що в Україні найбільшу частку GSSE, порівняно з країнами ОЕСР та ЄС займає підтримка системи знань та інновацій в агросекторі. Також привертає увагу значна частка витрат на інспекцію і контроль у сільському господарстві, яка значно перевищує частку в GSSE для

країн ОЕСР і ЄС, що є характерним для пострадянських економік, в яких витрати на держконтроль є значними у всіх секторах економіки. Частка розвитку і підтримки інфраструктури, маркетингу і просування значно відстає від аналогічних показників країн з усталеною регуляторної політикою в агросекторі [20, с. 10];

- ефективного захисту. Порівняння внутрішньодержавних цін аграрну продукцію зі світовими цінами. Критерії оцінки: номінальний коефіцієнт захисту (Nominal protection coefficient, NPC); номінальна норма захисту (Nominal protection rate, NPR); ефективний коефіцієнт захисту (Effective protection coefficient, EPC); ефективна норма захисту (Effective protection rate, EPR); ефективний коефіцієнт субсидування (Effective subsidy coefficient, ESC).

Найпростішими показниками, що дозволяють виміряти рівень цінової підтримки, є номінальний коефіцієнт захисту NPC (Nominal Protection Coefficient) та номінальна норма захисту NPR (Nominal Protection Rate). Перший розраховується як відношення внутрішньої ціни на товар до світової. Другий – як різниця цих цін, поділена на світову ціну, виражена у відсотках [19, с. 268].

«Показники NPC та NPR враховують відношення цін на сільськогосподарський товар, але не на засоби виробництва, що використовуються для його виробництва. Якщо NPC дорівнює одиниці, то він характеризує нейтральну державну політику, якщо $NPC > 1$, то сільське господарство підтримується державою (субсидується), а при $NPC < 1$ сільське господарство оподатковується. Чим більше NPC від одиниці, тим більшим є вплив державної аграрної політики на конкретний товар» [21]. «Ці коефіцієнти можуть застосовуватись на етапах реалізації заходів державної підтримки та після їх реалізації. Якщо ж аграрна політика держави здійснює вплив на ціни факторів виробництва, то для оцінки підтримки застосовується ефективний коефіцієнт захисту EPC (Effective Protection Coefficient) та ефективна норма захисту EPR (Effective Protection Rate). Дані показники дозволяють оцінити ефективність державних заходів підтримки після їх реалізації. EPC

розраховується як відношення доданої вартості у внутрішніх та світових цінах, які дорівнюють різниці між ціною кінцевого продукту та вартістю ресурсів. EPR порівнює додані вартості у внутрішніх та світових цінах, які дорівнюють різниці між ціною кінцевого продукту та вартістю ресурсів, що використовуються для його виробництва» [19, с. 268].

Методики мікро- рівня передбачають оцінку ефективності реалізації державних програм, оцінку ефективності використання бюджетних коштів в аграрному секторі та сільському господарстві, оцінку сталого розвитку сільського господарства та інших видів економічної діяльності. Також, до другої категорії належать структурно-категоріальні та структурно-територіальні методики, розроблені на рівні держави, регіонів, областей чи окремих територіальних громад. Оцінка результативності застосування структурно-категоріальної чи структурно-територіальної методики здійснюється на основі виробничої функції прибутку (аналізуються різні напрямки державної підтримки різних галузей АПК, із застосуванням математичного інструментарію для обчислення ефективності).

Слід зазначити, що для визначення рівня державного регулювання слід використовувати критеріальні показники оцінки ефективності державного регулювання. Так, Демидюк О. відносить до них ефективну реалізацію цілей сталого розвитку (цільовий), ефективний господарський устрій (інституційний), ефективне використання обмежених ресурсів (функціональний) та глобальну конкурентоспроможність економіки (взаємодія з зовнішнім середовищем) [22, с. 9]. Жемойда О.В. для аналізу економічної політики в аграрній сфері використовує критерій компенсації, і зазначає, що «зміни політичних правил є соціально виправданими, якщо в результаті таких змін переможці мають змогу компенсувати витрати тим, хто втратив. У результаті жоден суб'єкт не опиняється у гіршому економічному становищі. На практиці компенсаційне відшкодування витрат, які виникли внаслідок нових політичних рішень, має потенційний характер, зрідка реалізуючись» [23, с. 17].

Оскільки ефективність державного регулювання економічної політики –

відносно поняття, то критерії її оцінювання є умовними. У науковій літературі до критеріїв ефективності державного регулювання відносять: рівень розумності та виваженості використання економіко-правових і адміністративних важелів задля виправлення негативних елементів ринку [24, с. 6]; співвідношення між досягнутими результатами державного регулювання та витратами на їхнє досягнення; ступінь наближеності результатів державного регулювання до поставлених цілей [25, с. 20]; рівень самозабезпеченості продуктами харчування; екологічні критерії; критерій сільськогосподарських доходів; розвиток соціальної сфери [26, с. 124]; рівень забезпечення конкурентного ринкового механізму [27]; раціональність розподілу та використання ресурсів національної економіки; рівень забезпечення соціально-економічних потреб населення [28, с. 82].

На нашу думку, методика оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору повинна містити аналіз таких критеріїв (рис. 4).

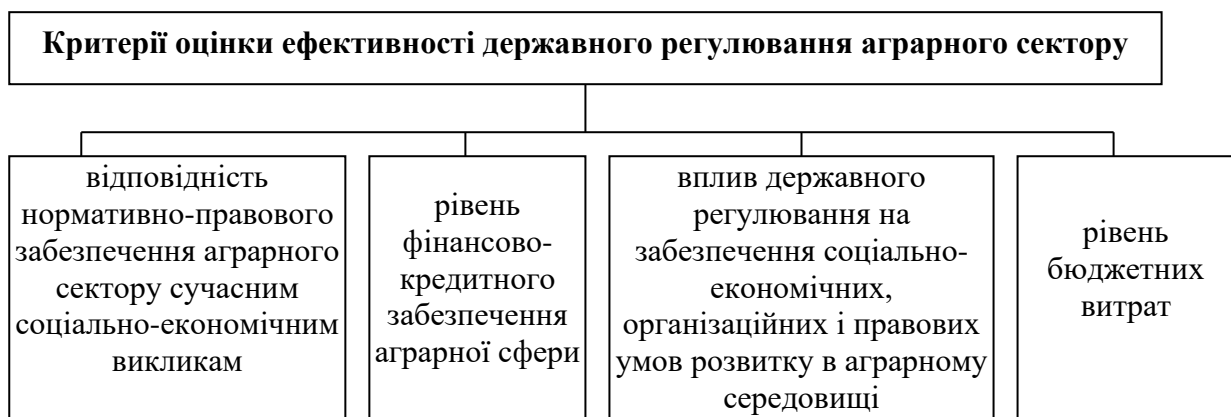

Рис. 4. Критерії оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору*

*Джерело: узагальнено та представлено автором на основі [22].

Для розвитку аграрного сектору економіки державна підтримка повинна бути збалансованою і враховувати проблеми соціально-економічного розвитку держави шляхом удосконалення системи державного управління та прийняття відповідних законодавчих актів [29, с. 26]. Слід зазначити, що державне

регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві зберігає позитивні тенденції в напрямі нормативно-правового забезпечення галузі. Розповсюдження пандемії COVID-19 з 2020 року стало головним фактором впливу на розвиток глобальних економічних процесів. Так, у відповідь на найгостріший виклик сучасності уряд відреагував затвердженням Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки [30].

У рамках Програми було запроваджено заходи щодо розвитку аграрного сектору в кризових умовах: забезпечення широкого доступу сільськогосподарських виробників до фінансових ресурсів, забезпечення безперервного збуту продукції, розвиток прозорості у земельних відносинах і своєчасність надання адміністративних послуг.

Одним з дієвих кроків щодо покращення системи державного регулювання функціонування суб'єктів підприємництва в сільському господарстві, у квітні 2020 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» № 341 [31] запровадила державне регулювання цін за допомогою декларування зміни роздрібних цін на певні товари, серед яких цукор-пісок, деякі категорії молока, яєць, птиці, масла та інші. З метою підвищення ефективності державного регулювання сформовано акти нормативно-правового забезпечення окремих напрямів аграрної сфери. Зокрема, задля сприяння виробництву та збуту картоплі й овочевої продукції урядом було схвалено Концепцію Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року від 21 жовтня 2020 року № 1345-р [32] та Концепцію Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року від 21 жовтня 2020 року № 1333-р [33].

Вагомим фактором впливу на ефективність державного регулювання

аграрного сектору економіки в Україні є також інституційні перетворення в системі управління аграрної сфери. Відновлення окремого відомства з реалізації аграрної політики стало, безумовно, позитивним кроком на шляху до формування належної системи регулювання аграрних відносин в Україні.

Ефективним фінансово-економічним інструментом державного регулювання аграрного сектору є державна підтримка агропромислового комплексу. Для прикладу, серед напрямів державної підтримки агропромислового комплексу в 2021 році стали здешевлення кредитів для агропромислового розвитку, підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції, компенсація вартості сільськогосподарської техніки українського виробництва тощо. До нових напрямів державної підтримки Мінагрополітики залучило органічне виробництво, розвиток картоплярства та нішеві культури [34]. У Державному бюджеті України на 2022 рік закладено підтримку агропромислового комплексу у розмірі 4,6 млрд грн [35].

Разом з тим, слід відзначити негативні тенденції державного регулювання в сфері надання підтримки сільськогосподарським виробникам, оскільки попит на таку підтримку значно перевищує закладені кошти та фактичні видатки бюджету минулих років. Перспективним напрямом державного регулювання слід визнати розвиток державної підтримки молодих фермерів.

Найважливішим заходом підтримки сільського господарства слід визнати здешевлення кредитів, тобто реалізацію програм «Фінансова підтримка сільського господарства через пільгові кредити» і «Доступні кредити 5-7-9 %». У 2021 році кредитний портфель аграріїв став найбільшим за усі часи розвитку агропромислового сектору в Україні, хоча залишається в 20 разів нижчим за аналогічний показник рівня кредитування в США [36]. Програма «Доступні кредити 5-7-9 %» полягає в частковій компенсації процентної ставки за кредитом з механізмом часткових кредитних гарантій задля вирішення проблеми нестачі забезпечення та недостатньої кредитної історії на покриття регулярних витрат провадження господарської діяльності,

що не залежать від змін обсягу виробництва.

Щодо впливу державного регулювання на забезпечення соціально-економічних, організаційних і правових умов розвитку в аграрному середовищі, то тут слід звернути увагу на еколого-економічну ефективність. Відповідно до останнього звіту Мінагрополітики, рівень розораності земель в Україні становить 54% [34]. У відповідь на екологічні проблеми, пов'язані з веденням сільського господарства, з 2020 року оновлюється екологічне законодавство, продукуються нові нормативно-правові акти щодо державної екологічної політики, зрошення та дренажу, екологічних нормативів. Екологізація виробництва, підтримка органічного виробництва та розумного використання природних ресурсів, відновлення зрошення – усі ці напрями державного регулювання відповідають європейським вимогам та є потенційно ефективними для аграрного сектору України.

До нових позитивних тенденцій у державному регулюванні аграрного сектору слід віднести схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року [37], яка, хоч і наголошує на переважному експорті сировини, відповідає потребам аграрного бізнесу та передбачає формування механізму фінансової підтримки з боку держави кооперативів виробників сільськогосподарської та харчової продукції. З огляду на важливість підтримки кооперацій, малих та середніх виробників, доцільним вбачається затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [38], яка передбачає забезпечення доступності ринків, сприяння розвитку інфраструктури для зберігання продукції та запровадження нових технологій та обладнання для переробки сільськогосподарської сировини.

Новий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» став комплексною основою сільськогосподарських кооперацій, усунувши колізії, які існували в нормативно-правових актах щодо організаційно-правових форм у аграрній сфері. Незважаючи на те, що результативні показники запровадження Закону залишаються незначними (станом на лютий 2020 року

в Україні зареєстровано 1005 сільськогосподарських виробничих кооперативів і 1269 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; у 2021 році – 1003 і 1282 відповідно [39]), напрям удосконалення правових і організаційних засад діяльності суб'єктів господарювання створює належні умови їхнього функціонування та економічного розвитку.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» 31 березня 2020 року № 552-ІХ [40] в Україні було відкрито ринок землі та відповідно скасовано мораторій на продаж сільськогосподарських земель. Вплив курсу держави на лібералізацію земельних відносин на аграрний сектор з початку земельної реформи незначний. Це пояснюється великою кількістю обмежень, пов'язаних із купівлею земельних ділянок, зняття яких заплановано поступово у наступних роках. У перспективі Закон сприятиме оптимальному розподілу земельного ресурсу відповідно до економічних потреб аграрної сфери та прозорості земельних відносин.

Незважаючи на те, що державне регулювання економічної політики в аграрному секторі постійно оновлюється та доповнюється відповідно до соціально-економічних вимог сільськогосподарських виробників, невіршеними залишаються наступні питання: відсутня нова стратегія розвитку молочної галузі; галузь тваринництва залишається збитковою, попри розширення державної підтримки (у 2020 році підприємства одержали 2,9 млрд грн збитків [41]); загроза продовольчої кризи внаслідок зростання цін на добрива, сировину та газ тощо.

Урядом запроваджено великий проект грантової безповоротної підтримки нових бізнесів під загальною назвою “єРобота”, основою якого є програми грантового фінансування, а саме: мікрогранти для запуску нового або розвитку діючого бізнесу, для аграріїв на створення або розвиток садівництва, ягідництва та виноградарства, а також на створення або розвиток тепличного господарства, для створення й розвитку переробних підприємств, для створення або розвитку

власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей.

Найбільш популярна програма надання мікрогрантів для запуску нового або розвитку діючого бізнесу (Програма “Власна справа”; постанова Уряду від 21.06.2022 № 738). Розмір мікрогранту, який надається одному отримувачу: 150 000 гривень у випадку створення одного робочого місця; 250 000 гривень у випадку створення не менше двох робочих місць.

Також важливою є підтримка українських експортерів та імпортерів країнами ЄС. 12 травня 2022 року Європейська комісія представила свій план дій «Дороги солідарності», щоб допомогти Україні експортувати свою сільськогосподарську продукцію в рамках реакції солідарності ЄС з Україною [42].

Для України експорт аграрної продукції є важливою статтею надходжень до державного бюджету та стратегічною галуззю, частка експорту якої в 2022 становила 53%. Отож, нашій державі необхідно стимулювати вітчизняних аграріїв до збільшення своїх обсягів та підтримувати розвиток експорту агропродукції.

Важливим елементом в оцінці ефективності державної підтримки є оцінка її бюджетної ефективності, яку, варто оцінювати як відношення дисконтної суми бюджетних доходів від реалізації заходів з державною підтримкою у галузі та бюджетних доходів у галузях з якими вона дотично співпрацює, та в яких забезпечується приріст обсягів виробництва (послуг), що пов'язано зі зростанням обсягів виробництва в конкретній галузі. Зростання обсягів виробництва (послуг), відбувається за рахунок реалізації програмних заходів за дисконтованими бюджетними витратами на підтримку конкретної галузі. Незважаючи на те, що використання даної методики пов'язане зі значними та складними розрахунками прибутку супутніх галузей, її використання для оцінки ефективності є доцільним, оскільки дає змогу порівняти бюджетні доходи та бюджетні витрати, врахувати мультиплікативні ефекти тощо.

На нашу думку, методика оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору економіки має бути спрямована, насамперед, на оцінку ступеня вирішення основних проблем, що перешкоджають розвитку галузі, та оцінку рівня впливу заходів державної підтримки. Тому, при розробці методичних принципів реалізації державної підтримки та визначення її ефективності, слід враховувати показники рентабельності підприємства чи галузі, показники приросту продукції та фінансової стійкості. Окрім того, можуть використовуватись показники, що оцінюють вплив заходів державної підтримки на створення додаткових робочих місць, зниження рівня безробіття, приріст бюджетних доходів, конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках тощо [43].

РОЗДІЛ 3

ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

3.1. Сучасний стан аграрної галузі Хмельницької області

У складі України Хмельницьку область як АТО утворено 22 вересня 1937 року. Вона розташована на південному заході Східноєвропейської рівнини в зонах лісостепу та мішаних лісів (Полісся). Межує на сході з Вінницькою, заході – Тернопільською, північному заході – Рівненською, півночі – Житомирською та півдні – Чернівецькою областями.

За площею території (20,6 тис. кв. км або 3,4% від площі країни) Хмельницька область належить до невеликих областей України і посідає серед них 19 місце. Протяжність з півночі на південь 256,2 км, зі сходу на захід – 192,5 км. Обласний центр – місто Хмельницький, розміщений близько до географічного центру області на перетині шляхів з півночі на південь та заходу на схід, що є дуже вигідним чинником соціально-економічного розвитку території. Крайніми точками області є: на півночі – с. Веселинівка Славутського району; на півдні – с. Гринчук Кам'янець-Подільського району; на сході – с. Вівсяники Деражнянського району; на заході – околиці с. В'язовець Білогірського району та с. Мислова Волочиського району.

Хмельницька область уже четвертий рік поспіль залишається одним із лідерів серед регіонів України за результатами впровадження реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади (табл. 3). На 1 червня 2019 року в області утворено 48 об'єднаних територіальних громад, їх площа 13,02 тис. кв. км (63,2% площі області).

Отже, на початок 2022 року територія Хмельниччини становила 2062,9 тис. га, а кількість населення 1230,5 тис. осіб. Чисельність постійного населення (за оцінкою) на 01.01.2022 складала 1230507 осіб. Щільність наявного населення Хмельницької області – 60 осіб на 1 км².

Таблиця 3

Територія та кількість населених пунктів Хмельницької області станом на 1 січня 2022 року

№ п/п	Найменування району	Територія району	Населення району	Територіальні громади	Населені пункти								
					Усього	міські					сільські		
						всього	міста обласного значення	у т.ч. міста з районним поділом	міста районного значення	селища міського типу	всього	селища	села
1.	Кам'янець-Подільський	4,53	280,3	15	338	8	1	-	1	6	330	2	328
2.	Хмельницький	10,76	673,1	27	749	20	2	-	4	14	729	2	727
3.	Шепетівський	5,35	277,1	18	364	9	3	-	2	4	355	1	354
	Усього:	20,63	1230,5	60	1451	37	6	-	7	24	1414	5	1409

* паспорт області.

За період дослідження, також відбулися зміни в адміністративно-територіальному устрої Хмельницької області таблиця 4.

З таблиці бачимо, що на 01.01.2021 р. обліковується: районів – 3; територіальних громад – 60 (в тому числі: міських – 13, селищних – 22, сільських – 25); міських населених пунктів – 37 (в тому числі: міст обласного значення – 6, міст районного значення – 7, селищ міського типу – 24); сільських населених пунктів – 1414 (в тому числі: селищ – 5, сіл – 1409). Всього населених пунктів – 1451.

За адміністративно-територіальним поділом область включає (табл. 5): обласну раду – 1; районні ради – 3; ради територіальних громад – 60. Щодо рівня урбанізації, то Хмельниччині характерне «насичення» міст (передусім унаслідок приросту за рахунок мігрантів із сільської місцевості).

Таблиця 4

Зміни в адміністративно-територіальному устрої Хмельницької області з 1 січня 2020 року по 1 січня 2021 року

№ п/п	Адміністративно-територіальні одиниці, категорії населених пунктів. Місцеві ради.	Обліковувалося на 01.01.2020 р.	Обліковується на 01.01.2021 р.	+, –
1.	Райони	20	3	- 17
2.	Райони у містах	-	-	-
	Населені пункти:	1451	1451	-
3.	а) міські (зміни кількісного складу)	13	13	-
3.1.	міста обласного значення	6	6	-
3.2.	міста районного значення	7	7	-
3.3.	селища міського типу	24	24	-
4.	а) сільські (зміни кількісного складу адміністративно-територіальних одиниць)	1414	1414	-
4.1.	села	1409	1409	-
4.2.	селища	5	5	-
5.	Територіальні громади:	-	60	+ 60
5.1.	міські територіальні громади, у т.ч.:	-	13	+ 13
5.1.1.	з адміністративним центром у містах обласного значення	6	6	-
5.1.2.	з адміністративним центром у містах районного значення	7	7	-
5.2.	- селищні територіальні громади	-	22	+ 22
5.3.	- сільські територіальні громади	-	25	+ 25
6.	Місцеві ради:			
6.1.	районні ради	20	3	- 17
6.2.	районні у місті ради	-	-	-
6.3.	міські, у т.ч.:	13	13	-
6.3.1.	з адміністративним центром у містах обласного значення	6	6	-
6.3.2.	з адміністративним центром у містах районного значення	7	7	-
6.4.	Селищні ради	18	22	+ 4
6.5.	Сільські ради	26	25	- 1

* паспорт області.

Це зумовлює формування навколо найбільших міст приміських зон, появу міських агломерацій. При цьому головні міста зростають швидше, ніж передмістя, а сільське населення у результаті значного міграційного відтоку починає скорочуватися.

Таблиця 5

Органи місцевого самоврядування, 1 січня 2022 року

№ п/п	Найменування району	Ради							
		обласна рада	районні	районні у місті	Ради територіальних громад				
					всього	міські, з центром у місті обласного значення	міські, з центром у місті районного	селищні	сільські
1.	Кам'янець-Подільський	-	1	-	15	1	1	6	7
2.	Хмельницький	-	1	-	27	2	4	12	9
3.	Шепетівський	-	1	-	18	3	2	4	9
	Усього	1	3	-	60	6	7	22	25

* паспорт області.

Сучасні особливості розвитку агропромислового комплексу у загальній стратегічній і частковій тактичній ефективності зумовлені організаційно-економічними характеристиками здійснення підприємництва, зокрема його господарським потенціалом. Наявна організаційно-економічна модель господарювання, здійснення підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі України вибудована таким чином, що результативно забезпечує підтримку пріоритетного значення галузі для усієї економіки, адже в сільському господарстві в останні роки створюється в середньому близько 10% валового внутрішнього продукту.

Механізми і потенціал здійснення підприємництва акцентовано спрямовані на задоволення кон'юнктури світового ринку, адже галузь є переважно експортоорієнтованою за структурою виробництва; гарантування національної продовольчої безпеки; формування передумов для посилення енергетичної безпеки шляхом розвитку системи виробництва і споживання відновлюваних джерел енергії сільськогосподарського походження. Ці три сфери вважаємо основними організаційно-економічними характеристиками пріоритетів здійснення підприємництва за цільовим підходом.

Функціонально підприємницький сектор в агропромисловому комплексі вирішує зазначені завдання досить успішно. У рамках цього дослідження

практику представлення результатів підприємницького господарювання в агропромисловому комплексі Хмельницької області аналізуватимемо на прикладі підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, а також розмірів. Організаційно структура суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі, зокрема, в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві включає підприємства і фізичних осіб-підприємців (табл. 6).

Таблиця 6

Структурна динаміка зміни кількості суб'єктів господарювання в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві, %

Рік	Кількість суб'єктів господарювання		
	усього	в тому числі	
		Підприємства	Фізичні особи – підприємці
2017	100,0	64,1	35,9
2018	100,0	67,1	32,9
2019	100,0	67,1	35,9
2020	100,0	68,0	32,0
2021	100,0		...

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Кількісно динаміка структури суб'єктів тенденційно відповідає збільшенню їхньої кількості, (за винятком фізичних осіб-підприємців), що означає інвестиційну привабливість галузі й поступове планомірне підвищення мотивації до підприємницької діяльності. Особливо акцентованими є зміни в бік збільшення кількості підприємств, що означає вихід господарств з тіньового сектору економіки.

Зокрема у 2020 році кількість суб'єктів господарювання в підприємствах, порівняно з 2017 роком, збільшилася на 3,9%, а фізичні особи-підприємці починаючи з 2018 року зазнавали, то зменшення, то збільшення, так 2019 року вони зазнали збільшення порівняно з 2018 роком на 3,0 %, а 2020 року порівняно з 2019 роком зменшення на 3,9%. Таким чином організаційна структура підприємництва динамічно розвивається в обох секторах суб'єктного представлення учасників агропромислового ринку, що також пов'язано з

охопленням локальних ринків – відповідно напрямів діяльності. Представлення ж організаційно-економічних характеристик підприємств на практиці пов’язано із зміною їхнього складу у розрізі виду економічної діяльності (табл. 7).

Таблиця 7

Структурна оцінка змін у сільському господарстві за продуктовою спеціалізацією у 2019-2021 рр.,

(у постійних цінах 2016 року; відсотків до загального обсягу)

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення (+,-)
Продукція рослинництва	81,6	81,8	83,9	2,3
культури зернові та зернобобові	34,6	37,4	40,5	5,9
культури технічні	32,9	29,5	30,7	-2,2
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	8,8	9,5	7,8	-1,0
культури плодові та ягідні, виноград	3,0	3,1	2,8	-0,2
культури кормові	1,8	1,9	1,6	-0,2
інша продукція та зміна обсягів незавершеного виробництва	0,5	0,4	0,5	-
Продукція тваринництва	18,4	18,2	16,1	-2,3
вирощування сільськогосподарських тварин	6,3	5,9	5,5	-0,8
молоко	7,8	8,2	7,2	-0,6
яйця	3,3	3,2	2,1	-1,2
вовна	0,0	0,0	0,0	-
інша продукція	1,0	0,9	1,3	0,3

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Структурна оцінка змін у сільському господарстві за продуктовою спеціалізацією у 2019-2021 рр. висвітлює те, що за 3 останні роки загалом спостерігається збільшення тільки вирощування зернових та зернобобових культур, на 2,3 в.п.

Відповідним чином це вплинуло на чисельність зайнятих у виробництві (табл. 8). Аналіз динаміки зміни кількості зайнятих у розвитку суб’єктів господарювання в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві (по Хмельницькій області) свідчить про те, що кількість зайнятих з кожним роком зберігає тенденцію до зменшення (табл. 8). Це пов’язано із постійним намаганням підприємців зменшити рівень витрат виробництва у зв’язку з обов’язковою доцільністю підтримки конкурентоспроможності виробництва, а

також виробленого товару на агропромисловому ринку. Загалом кількість зайнятих на виробництві зменшується поступово.

Таблиця 8

Динаміка зміни кількості зайнятих у розвитку суб'єктів господарювання в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві, %

Рік	Кількість зайнятих працівників		
	усього	в тому числі	
		Підприємства	Фізичні особи – підприємці
2017	100,0	94,2	5,8
2018	100,0	94,1	5,9
2019	100,0	94,1	5,9
2020	100,0	94,3	5,7
2021	100,0		...

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Зокрема, у 2019 році, порівняно з 2017 роком, кількість зайнятих працівників в підприємствах зменшилася на 0,1%, а у 2020 році відбулося збільшення на 0,2 % порівняно з 2019 роком, а також фізичні особи-підприємці зазнали збільшення у 2018 році на 0,1% та у 2019 році залишилися без змін, а у 2020 році їхня кількість зменшилась на 0,2%. Загалом це вказує на негативну динаміку, яка пов'язана з економічною ситуацією України (табл. 8).

Зменшення чисельності зайнятих на виробництві є об'єктивним процесом, адже відбувається зменшення затрат праці, витрат на персонал задіяних у підприємницькій діяльності. Реалізація такої політики підприємцями є вимогою часу для збереження конкурентних позицій на ринках продукції сільськогосподарського походження і продовольства.

Аналіз динаміки зміни кількості найманих працівників у розвитку суб'єктів господарювання в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві (по Хмельницькій області) свідчить про те, що кількість найманих з кожним роком зберігає тенденцію до зменшення. У 2020 році, порівнюючи його з 2017 роком, відбулось зменшення на 0,1%, а фізичні особи-підприємці зазнали збільшення у 2018 та 2019 роках 0,4 % та 0,3 % порівняно з 201 7

роком, відповідно. Зменшення у 2020 році на 0,2% відбулося порівняно з 2019 роком (табл. 9).

Таблиця 9

Динаміка зміни кількості найманих працівників у розвитку суб'єктів господарювання в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві, %

Рік	Кількість найманих працівників		
	усього	в тому числі	
		Підприємства	Фізичні особи – підприємці
2017	100,0	97,4	2,6
2018	100,0	97,0	3,0
2019	100,0	97,1	2,9
2020	100,0	97,3	2,7
2021	100,0		...

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Аналіз динаміки зміни обсягу реалізованої продукції суб'єктами господарювання в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві (по Хмельницькій області) підтвердив те, що обсяг реалізованої продукції з кожним роком зростає (табл. 10).

Таблиця 10

Динаміка зміни обсягу реалізованої продукції суб'єктами господарювання в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві, %

Рік	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)		
	усього	в тому числі	
		Підприємства	Фізичні особи – підприємці
2017	100,0	98,0	2,0
2018	100,0	98,2	1,8
2019	100,0	98,0	2,0
2020	100,0	98,1	1,9
2021	100,0		...

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Зокрема, у 2020 році обсяг реалізованої продукції в підприємствах, якщо порівнювати його з 2017 роком, зріс на 0,1%, а фізичні особи-підприємці навпаки зменшили обсяги реалізації продукції на 0,1 %.

Функціонування аграрного (сільськогосподарського), агропромислового та пов'язаного з цими видами підприємництва в основному представлено економікою суб'єктів господарювання, які виробляють не готову продукцію, а сировину для подальшого постачання її на зовнішні ринки. Як уже зазначено, це сільськогосподарські підприємства.

Для підсумкового аналізу організаційно-економічних характеристик підприємництва варто за необхідне представити динаміку тенденцій зміни у кількості цих суб'єктів за період 2017-2021 рр. (табл. 11).

Таблиця 11

Динаміка зміни кількості сільськогосподарських підприємств в Хмельницькій області впродовж 2017-2021 рр., од

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021р. від 2017р. (+,-)
Усього	1570	1676	1680	1507	1463	-107
у тому числі						
фермерські господарства	1128	1099	1119	993	982	-146

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Аналітична проекція структурних змін у кількості суб'єктів безпосередньо сільськогосподарської діяльності, до яких належать сільськогосподарські підприємства і фермерські господарства, дещо відрізняється від загальної динаміки структурних змін в організаційно-економічних характеристиках підприємництва.

Загальна кількість сільськогосподарських підприємств зазнає незначних варіацій, але загалом стабільна, і таку ситуацію слід вважати наслідком впливу селективної функції ринку.

Безпосередньо аналіз зміни кількості сільськогосподарських підприємств в аналізованій період (2017-2021 рр.) показує зменшення кількості господарств у 2021 р. порівняно з 2017 р. на 107 од., проте у 2018, 2019 рр. мало місце збільшення, а у 2020 р. навпаки – зменшення. Кон'юнктура підприємницької системи розвивається таким чином, що організаційно-економічний потенціал

підприємництва постійно трансформується. Визначально те, що кількість підприємств змінюється за рахунок мінливої кількості фермерських господарств.

Організаційно-економічна структура підприємництва в частині кількості сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств змінюється, і це стосується кон'юнктурних умов реалізації їхнього потенціалу, залежно від чинників загальноекономічного характеру. І тут варто серед них виділити найбільш всеохоплені за негативним впливом на формування і реалізацію організаційно-економічного потенціалу підприємництва [18]: постійне зростання вартості ресурсів-складових собівартості виробленої продукції, що спричиняє зниження рівня цінової конкурентоспроможності на агропродовольчих ринках; демотивація праці в сільському господарстві, особливо, що стосується кваліфікованих робітничих спеціальностей, а також деградація кадрового потенціалу через відтік персоналу в інші галузі та сектори економіки, від'їзд працівників за кордон; нестабільність, непрозорість і часта зміна засад державної підтримки бізнесу, особливо щодо збереження і покращення організаційно-економічного потенціалу фермерських господарств, а також інших зокрема малих форм аграрного, агропромислового підприємництва; відсутність стимулів для реалізації підприємцями заходів з підвищення ефективності використання земельних угідь в частині їхнього збереження, зниження частки монокультурного виробництва.

Зазначене, на загальне переконання, є також одним із аспектів збалансованого використання аграрного потенціалу у напрямі поглиблення умов дотримання принципів сталості [29], що вкрай важливо для України, яка володіє величезним потенціалом розвитку агропромислового комплексу, а значить – перспективним організаційно-економічним потенціалом агропромислового підприємництва. Варто зауважити макроекономічну ефективність агропромислового сектору, яка безумовно досягається діяльністю підприємств. Зазначений аспект ефективності неоднозначний за кваліфікаційною оцінкою досягнень, адже з одного боку 12% ВВП галузі [44] в

економіці України є значним показником; з іншого боку – така велика частка не є притаманною для високо розвинутих інформаційних економік (в таких економіках частка сільського господарства у ВВП становить 2-4%).

Ефективність задіяння наявних у галузі агропромислового комплексу організаційно-економічних характеристик потенціалу підприємництва, сформована відповідним рівнем продуктивності праці за обсягом виробництва валової продукції сільського господарства (табл. 12), особливо структурно це видно по окремих секторах господарювання, які продуктово орієнтовані на експорт.

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства Хмельницької області в останні десятиліття змінюється наростаючим підсумком.

Таблиця 12

Виробництво валової продукції сільського господарства
за її видами, млн. грн. (у постійних цінах 2016 року)

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення 2021 р. (2020) до 2019 р. (+,-)
1	2	3	4	5	6	7
Валова продукція сільського господарства	14056,5	14426,4	35926,2	34979,2	39751,8	3825,6
<i>продукція рослинництва</i>	10560,8	11056,1	29299,7	28617,5	33350,6	4050,9
культури зернові та зернобобові	3681,9	4172,2	12425,1	13100,7	16118,2	3693,1
культури технічні	3632,8	3757,8	11818,2	10312,4	12195,8	377,6
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	2261,9	2040,7	3150,1	3307,9	3082,6	-67,5
культури плодові та ягідні, виноград	636,9	674,1	1090,7	1079,8	1132,4	41,7
культури кормові	282,0	268,7	652,2	670,2	639,9	-12,3
інша продукція рослинництва	65,3	142,6	163,4	146,5	181,7	18,3
<i>продукція тваринництва</i>	3495,7	3370,3	6626,5	6361,7	6401,2	-225,3
вирощування сільськогосподарських тварин	1125,1	1132,6	2266,9	2069,6	2184,9	-82
молоко	1494,6	1563,0	2796,2	2865,0	2874,3	78,1

Продовження табл. 12

1	2	3	4	5	6	7
яйця	608,8	507,1	1192,6	1129,5	842,2	-350,4
вовна	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
інша продукція тваринництва	267,2	167,6	370,8	297,6	499,7	128,9
2. Валова продукція, всього, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
у т.ч.: продукція рослинництва	75,1	76,6	81,6	81,8	83,9	2,3
продукція тваринництва	24,9	23,4	18,4	18,2	16,1	-2,3
3. Вироблено сільськогосподарської продукції: - на одну особу, грн.	28209	29161	28520	28000	32154	3634
4. Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах, тис. грн (на 1 зайнятого в с.-г. виробництві)	1060,6	1121,5	1107,8	1124,0	...	16,2
у т.ч.: рослинництва	1197,1	1280,0	1250,5	1274,0	...	23,5
тваринництва	583,0	564,7	590,0	578,8	...	11,2

*2017-2018 рр. виробництво валової продукції в постійних цінах 2010 року

... – відомості відсутні

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Зокрема, порівнюючи 2021 та 2019 роки, загальний показник валової продукції зріс на 3825,6 млн грн., зокрема продукція рослинництва зросла на 4050,9 млн грн., а продукція тваринництва знизилася на 225,3 млн грн. Відповідно виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу у 2021 році зросло на 3634 грн. та продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах теж досягла збільшення на 16,2 тис. грн. Таким чином можна стверджувати, що динаміка цих показників позитивно вплинула на структуру споживчого кошика.

Фінансово-економічний наслідок розвитку підприємницьких агроформувань забезпечено на достатньо високому рівні. З наведеної аналітики

впливає висновок того, що агробізнес загалом – з огляду на масу отриманого фінансового результату та частку прибуткових підприємств – протягом аналізованого періоду завжди отримує значне перевищення вигід над витратами (табл. 13).

Таблиця 13

Фінансові результати до оподаткування сільськогосподарських підприємств за 2017-2021 рр.

Роки	Фінансовий результат до оподаткування, млн грн.	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які зазнали збитків	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн грн.	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн грн.
2017	1872,1	89,9	6796,4	10,1	4924,2
2018	5094,4	90,3	5683,0	9,7	588,6
2019	4317,9	87,5	5361,6	12,5	1043,7
2020	4927,2	89,0	7016,2	11,0	2089,0
2021	...	...	...	...	...

... – відомості відсутні

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Варіації суми фінансового результату, звісно, мають місце, але не в такому обсязі, що характеризує наявність значної кількості збиткових підприємств. Такі ефекти агробізнесового господарювання дають нам підстави для стверджувального висновку про стабільну прибутковість сільськогосподарської діяльності як основну результуючу організаційно-економічну характеристику підприємництва в АПК Хмельницької області.

Причинно-наслідковий результат такого стану пов'язаний із винятковими природно-економічними можливостями забезпечити, наприклад, високу врожайність основних сільськогосподарських культур. Тому навіть невеликі господарства мають достатньо високий рівень дохідності для гарантування простого відтворення. Проте за сучасних, зокрема інвестиційних передумов, а також невисокої дохідності внутрішнього агропродовольчого ринку, сільськогосподарські підприємства відчувають системні складнощі з

ефективною реалізацією потенціалу як втілення організаційно-економічних характеристик підприємництва.

Аналітична оцінка організаційно-економічних характеристик підприємництва в агропромисловому комплексі засвідчила наявність різносторонніх змін в системі господарювання, які фактично означають:

1) структуризацію господарських суб'єктів за розмірами та організаційними формами господарювання відповідно до ринкової кон'юнктури;

2) зменшення чисельності зайнятих у сільськогосподарському підприємстві у зв'язку із реструктуризацією й переорієнтацією виробництва на експортоорієнтовані, менш трудомісткі масові культури;

3) варіації фінансових результатів господарювання залежно від кон'юнктури зовнішнього ринку.

Хмельницька область займає вигідне географічне положення, характеризується сприятливими природними і кліматичними умовами, різноманітністю ландшафтних територій, багатством рослинного і тваринного світу, мінеральних вод, родючих чорноземів, широкою мережею річок.

Хмельницька область відноситься до ряду тих областей, які не мають великих запасів різного роду корисних копалин, але на території нашої області близько 2062 млн га посівних площ, більша частина з яких – чорноземи. Саме через це нашу область можна віднести до ряду аграрних областей, основним джерелом доходу яких є сільське господарство.

Розглянемо деякі показники щодо існування українського села за останні роки на Хмельниччині.

Земельний фонд Хмельницької області за досліджуваний період представлено в таблиці 14.

Земельний фонд Хмельницької області становить 2062,9 тис. гектара. Найбільші території займають землі сільськогосподарського призначення, їхня питома вага у земельному фонді становить 75,7% (1560,7 тис. га), що свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності земель.

Таблиця 14

Земельна площа Хмельницької області та її структура, тис. га

Види	2019 р.	Структура, %	2020 р.	Структура, %	2021 р.	Структура, %
Усього земель, тис. га	2062,9	100,0	2062,9	100,0	2062,9	100,0
Сільського сподарських угіддя	1560,8	75,7	1560,7	75,7	1560,5	75,7
ліси та інші лісовкриті площі	294,9	14,3	294,7	14,3	294,4	14,3
забудовані землі	132,3	6,4	132,4	6,4	132,6	6,4
землі під водою	41,0	2,0	41,0	2,0	41,0	2,0
відкриті заболочені землі	13,8	0,6	13,8	0,6	13,8	0,6
інші землі	20,1	1,0	20,3	1,0	20,6	1,0

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Проведений аналіз демографічного розвитку, зокрема в сільській місцевості, виявив ряд проблем, що загрожують демографічній стабільності українського суспільства. До них можна віднести:

- зменшення рівня народжуваності населення внаслідок зниження частки репродуктивного населення;
- зниження потенціалу сільських жителів, як одного з основних резервів підвищення народжуваності;
- тенденція старіння народжуваності, нестабільність сімейних відносин, зниження кількості шлюбів;
- зростання демографічного навантаження населення;
- поглиблення процесу старіння населення;
- виражену регіональну диференціацію демографічних процесів;
- статеву диспропорцію населення;
- активні міграційні процеси населення.

Сільськогосподарський сектор стоїть перед демографічним викликом, який може підірвати його довгострокову стійкість та його спроможність забезпечувати

достатню кількість здорової їжі для громадян нашої країни. Так, чисельність сільського населення постійно скорочується, зокрема внаслідок значних структурних змін протягом останніх десятиліть: підвищення продуктивності праці, спеціалізації та реструктуризації сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, що призводить до втрати робочих місць у сільськогосподарському виробництві.

Чисельність наявного населення в Хмельницькій області розглянемо у таблиці 15.

Аналіз свідчить, що кількість сільського населення Хмельницької області зменшилося з 533,9 тис. осіб у 2020 році до 515,5 тис. осіб у 2022 році, що негативно позначається на формуванні персоналу сільськогосподарських підприємств.

Питома вага сільського населення також зменшилася з 42,6 % до 42,0 % у 2022 році.

Таблиця 15

Кількість наявного населення в Хмельницькій області

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. в % до 2020 р. (+, -)
Наявне населення, тис. осіб	1254,7	1243,8	1228,8	97,9
міське	720,8	718,1	713,3	99,0
сільське	533,9	525,7	515,5	96,6
% до всього населення				
міське	57,4	57,7	58,0	0,6
сільське	42,6	42,3	42,0	- 0,6
Постійне населення, тис. осіб	1251,5	1240,6	1225,7	97,9
чоловіки	581,7	576,8	570,2	98,0
жінки	669,8	663,8	655,5	97,9
% до всього населення				
чоловіки	46,5	46,5	46,5	-
жінки	53,5	53,5	53,5	-

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Однією з найгостріших економічних проблем нині є проблема зайнятості сільського населення як природної бази формування персоналу агропідприємств. Саме тому проблема зайнятості, особливо останнім часом, стала предметом підвищеного інтересу вчених і практиків.

Зайнятість розкриває один із найважливіших аспектів соціально-економічного життя людини, пов'язаний із задоволенням її потреб у сфері праці табл. 16.

Водночас трудова зайнятість населення країни забезпечує виробництво валового національного продукту, а отже – економічну основу життя суспільства. Разом з тим зайнятість має і соціальний характер: вона відображає потреби людей не лише в заробітках, але і у самореалізації через суспільно корисну діяльність.

В Хмельницькій області частка зайнятих у первинному секторі виробництва (сільське, лісове, рибне господарство) у 2017–2021 рр. зменшилась, проте перевищила промислову зайнятість у структурі (26,3 % проти 12,0 %), спостерігається повільне скорочення чисельності зайнятих у сфері послуг, проте її частка у 2021 р. зросла у загальній структурі і склала 58,0 % проти 57,2 % у 2017р.

Кількість зайнятого населення у сільському господарстві за досліджуваний період коливалася і на 1 січня 2022 року склала 129,7 тис. осіб проти 144,2 тис. осіб в 2017 році.

Таблиця 16

Зайняте населення за сферами економічної діяльності, тис. осіб

Роки	Всього в економіці	Сфера виробничої діяльності			Сфера надання послуг
		Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Будівництво	
2017	516,0	144,2	62,8	14,1	294,9
2018	522,0	146,7	64,1	15,6	295,6
2019	528,8	150,1	65,0	15,8	297,9
2020	505,0	134,7	63,1	15,1	292,1
2021	492,4	129,7	59,3	17,6	285,8
Відсотків до загального підсумку, %					
2017	100,0	27,9	12,2	2,7	57,2
2018	100,0	28,1	12,3	3,0	56,6
2019	100,0	28,4	12,3	3,0	56,3
2020	100,0	26,7	12,5	3,0	57,8
2021	100,0	26,3	12,0	3,6	58,0

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

В нових умовах господарювання надзвичайно актуальною є проблема формування та ефективного використання персоналу сільськогосподарських

підприємств країни загалом і окремих її регіонів зокрема. Дослідження економічної активності сільського населення Хмельницької області виявило певні особливості щодо вирішення цих проблем (табл. 17).

Кількість економічно активного населення Хмельницької області в 2021 році склала 549,0 тис. осіб, з яких 53,0% займають чоловіки і 47,0 % жінки. Кількість сільського економічно активного населення є в 0,7 рази нижчою, ніж міського і склала 198,5 тис. осіб. Питома вага сільських зайнятих складає 40,3 %, міських – 59,7% загального обсягу зайнятого населення Хмельницької області. Кількість безробітних в 2021 році склала 56,6 тис. осіб, з яких 47,7 % займають сільські і 52,3 % - міські мешканці Хмельницької області.

Таблиця 17

Населення Хмельницької області за статусом участі в складі робочої сили, статтю та типом місцевості в 2021 році (у віці 15–70 років), тис. осіб

Показники	Усього	у тому числі			
		жінки	чоловіки	міська місцевість	сільська місцевість
Робоча сила	549,0	258,2	290,8	323,5	225,5
працездатного віку	523,8	244,0	279,8	311,5	212,3
старше працездатного віку	25,2	14,2	11,0	12,0	13,2
Зайняті	492,4	235,6	256,8	293,9	198,5
працездатного віку	467,2	221,4	245,8	281,9	185,3
старше працездатного віку	25,2	14,2	11,0	12,0	13,2
Безробітні	56,6	22,6	34,0	29,6	27,0
працездатного віку	56,6	22,6	34,0	29,6	27,0
Особи, які не входять до складу робочої сили	362,7	216,3	146,4	217,1	145,6
працездатного віку	217,8	130,1	87,7	130,1	87,7
старше працездатного віку	144,9	86,2	58,7	87,0	57,9

* власні розрахунки.

На сучасному етапі розвитку економіки України простежуються негативні тенденції на ринку сільської праці. Зокрема, щодо значного рівня безробіття серед сільського населення й неефективного використання персоналу в сільськогосподарських підприємствах. Рівень зареєстрованого безробіття по Хмельницькій області у 2020 році склав 9,9 % до економічно активного населення у віці 15–70 років і є вищим, ніж в цілому по Україні на 0,4 %.

Беззаперечною економічною умовою зростання рівня життя населення є

забезпечення постійного росту вартості робочої сили і, відповідно, конкурентної заробітної плати працівників різних сфер таблиця 18.

Таблиця 18

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників
за видами економічної діяльності, грн

Види	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. в % до 2019 р.
Усього	8672	9872	12326	142,1
Сільське господарство, лісове та рибне	9279	10370	13454	145,0
Промисловість	10531	11829	14117	134,1
Будівництво	7423	8895	13576	182,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт АЗ і мотоциклів	7810	8598	10413	133,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	8588	8796	10302	120,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	4455	3083	4298	96,5
Інформація та телекомунікації	7382	8790	11418	154,7
Фінансова та страхова діяльність	14069	14469	16537	117,5
Операції з нерухомим майном	7397	7429	9614	129,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	8455	8675	10174	120,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	6733	7103	7968	118,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	12536	13986	16180	129,1
Освіта	7396	8671	11026	149,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6385	8121	10971	171,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6123	6863	8923	145,7
Надання інших видів послуг	6007	6760	9678	161,1

* власні розрахунки.

Отже, рівень середньомісячної номінальної заробітної плати працівників регіону має тренд до поступового підвищення у всіх сферах, крім тимчасового розміщування й організації харчування. Продовжує утримуватися високий рівень диференціації розмірів заробітної плати за видами економічної діяльності. Найвищий рівень оплати праці у 2021 році незмінно залишається у працівників фінансової та страхової діяльності (порівняно з 2019 роком збільшився на 17,5%), державне управління й оборона; обов'язкового соціального страхування (на 29,1%), промисловості (на 34,1%), будівництва (82,9%), сільського господарства, лісового та рибного господарства (на 45,0%).

Успішне функціонування аграрного підприємства в умовах швидкої зміни потреб споживачів і загострення конкуренції неможливе без створення ефективних заходів з оновлення асортиментного ряду й удосконалення якісних показників продукції, модернізації й розширення виробництва, освоєння нових напрямів і сфер діяльності, а також здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення внутрішньо фірмових параметрів функціонування підприємства: удосконалення системи управління, організаційної структури, інформаційного забезпечення управлінських і виробничих процесів та ін. Усі визначені заходи потребують вкладення фінансових ресурсів, мають бути ретельно сплановані, оцінені з точки зору їхньої доцільності, економічної ефективності та не можуть здійснюватися спонтанно. Це зумовлює необхідність планування інноваційно-інвестиційної діяльності на підприємстві.

Дослідження структури капітальних інвестицій за джерелами фінансування Хмельницької області свідчить про динаміку їх зростання. Основним і стабільним джерелом фінансування капітальних інвестицій є власні кошти підприємств та організацій, обсяги яких за досліджуваний період підвищились на 16,8 в.п. і становили у 2021 році 65,1 % проти 2017 року (48,3 %) (рис. 5).

Збільшились обсяги фінансування капітальних інвестицій з державного бюджету – з 3,8 % у 2017 році до 10,5 % у 2021 році, до того ж тенденція до підвищення частки проявляється починаючи з 2015 року. Кошти іноземних інвесторів як джерело фінансування капітальних інвестицій мають тенденцію до зменшення їх частки.

Зменшились темпи зростання фінансування капітальних інвестицій місцевих бюджетів, частка їх зменшилась за аналізований період на 2,2 в.п.

Значне місце серед джерел фінансування капітальних інвестицій мають кредити банків та інші позики з тенденцією до зменшення їх частки в загальних обсягах – на 4,4 в.п.

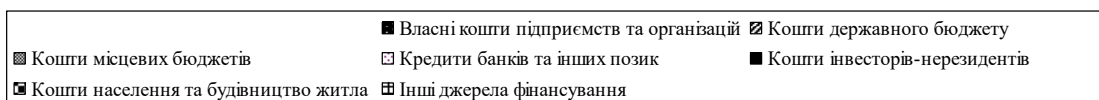
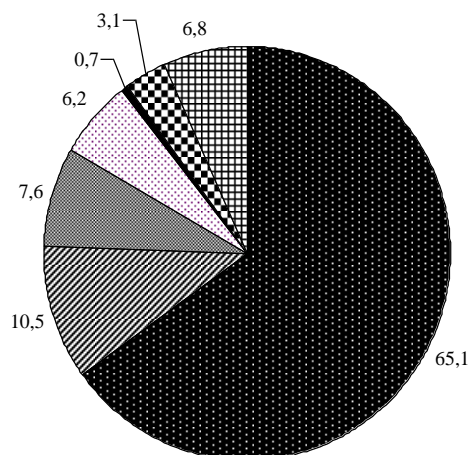

Рис. 5. Структура капітальних інвестицій області за джерелами фінансування в 2021 році, %

* власні розрахунки.

Отже, розгалужена система джерел фінансування капітальних інвестицій свідчить про надійність лише одного їх джерела – власних коштів підприємств і організацій, та потребує змінити стриману політику держави щодо фінансування капітальних інвестицій у національне господарство на більш стимулюючу, мотиваційну, оздоровлюючу.

У таблиці 19 розглянемо кількість освоєних капітальних інвестицій за період дослідження в області за видами економічної діяльності.

Тенденції зміни обсягів валової доданої вартості та капітальних інвестицій за галузями економіки протягом досліджуваного періоду були неоднаковими, як і сама їх частка у валовій доданій вартості, що свідчить про різне бачення підприємницьких і державних владних структур до розвитку окремих галузей національного господарства. Виявлено, що інвестування таких сфер національної економіки як наука, освіта, культура, мистецтво, спорт, сільське господарство, які визначають рівень розвитку людини та науково-

технічного прогресу, сприяють активізації формування і реалізації людського капіталу та визначають розвиток національної економіки і людини, відбувається за залишковим принципом.

Таблиця 19

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності
(у фактичних цінах; тис. грн)

Напрямок інвестування	Освоєно (використано) капітальних інвестицій						2021 р. до 2019 р. (%)
	2019 р.		2020 р.		2021 р.		
	тис. грн	% до загального підсумку	тис. грн	% до загального підсумку	тис. грн	% до загального підсумку	
Сільське, лісове та рибне господарство	2485,2	23,6	2662,4	25,1	2946,0	27,1	118,5
Промисловість	3837,9	36,4	2228,2	21,0	2501,9	23,0	65,2
Будівництво	1082,3	10,3	934,0	8,8	1762,8	16,2	162,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	307,9	2,9	291,3	2,7	203,6	1,9	66,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	414,0	3,9	350,6	3,3	279,7	2,6	67,6
Тимчасове розміщування й організація харчування	6,0	0,0	1,7	0,0	4,4	0,0	73,3
Інформація та телекомунікації	6,6	0,1	8,4	0,1	7,1	0,1	107,6
Операції з нерухомим майном	227,0	2,2	1271,6	12,0	х	х	х
Професійна, наукова та технічна діяльність	86,1	0,8	45,1	0,4	112,8	1,0	131,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	336,5	3,2	52,0	0,5	28,3	0,3	8,4
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1415,2	13,4	2223,8	20,9	1243,6	11,4	87,9
Освіта	107,9	1,0	69,8	0,7	42,2	0,4	39,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	213,1	2,0	470,5	4,4	450,5	4,1	в 2,1 р.
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6,6	0,1	6,6	0,1	1,6	0,0	24,2
Усього	10534,1	100,0	10617,0	100,0	10874,8	100,0	103,2

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Аналіз капітальних інвестицій регіону відносно їх обсягу за напрямками інвестування протягом досліджуваного періоду свідчить, що інвестиції зросли на 340,7 тис. грн. або на 3,2 %.

Тенденції зміни обсягів капітальних інвестицій за галузями економіки були неоднаковими, що суттєво відрізняється та свідчить про різне бачення підприємницьких і державних владних структур до розвитку окремих галузей національного господарства.

Дослідження структури капітальних інвестицій та їх динаміки за галузями економіки свідчить, що основна їх сума спрямовується у галузь сільське, лісове та рибне господарство обсяги яких зросли на 18,5%; промисловість займає друге місце за обсягами капітальних інвестицій – 2501,9 тис. грн. Третє місце за обсягами капітальних інвестицій займає будівництво, на 62,9 % і становлять 1762,8 тис. грн.

Державне управління й оборона у 2021 році займають четверте місце за обсягами капітальних інвестицій – 1243,6 тис. грн. Охорона здоров'я займає п'яте місце з часткою 4,1 % з найвищими темпами частки їх зростання (2,1 рази).

В структурі капітальних інвестицій за галузями економіки найменші обсяги і найнижча їх частка у транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 2,6 %; оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 1,9 %; професійну, наукову та технічну діяльності – 1,0%; освіту – 0,4%; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 0,3 %; інформацію та телекомунікації – 0,1 % та мистецтво і спорт – 0,0%. Тобто це ті галузі, що безпосередньо визначають рівень розвитку людини та науково-технічного прогресу, сприяють активізації формування і реалізації людського капіталу, а точніше є визначальними розвитку національної економіки, і зокрема людини.

Названі галузі (наука, освіта, мистецтво, охорона здоров'я) і їх розвиток визначають також якість і рівень відповідальності адміністративного й допоміжного персоналу, обслуговування та державного управління, рівень

освіченості, інтелектуальності і духовності державних управлінців та службовців і не тільки. Інвестування названих галузей за залишковим принципом призвело до «занепаду національної інноваційної системи, втрати країною важливих наукових шкіл, деградації матеріально-технічної бази наукових установ, міграції наукових кадрів». Незадовільне фінансування наукової діяльності відмічають також експерти при порівнянні з країнами ЄС.

Отже, інвестиції мають спрямовуватись на відновлення й інноваційний розвиток виробничих потужностей з доробки, промислового зберігання і глибокої переробки сільськогосподарської продукції та супутньої продукції промислових підприємств з врахуванням резервних потужностей з метою виробництва продовольчих товарів з більшою доданою вартістю, товарів повсякденного вжитку, виготовлених з сільськогосподарської продукції, отже, екологічних та біоенергетичних продуктів. Це розширить сферу прикладання праці, змінить сировинний характер аграрного виробництва на продуктовий, посилить розвиток інтеграційних процесів – органічної взаємодії між галузями сільського господарства і промисловості – важливішого мотиватора раціонального використання сільськогосподарської продукції й підвищення ефективності її виробництва, забезпечить збільшення робочих місць і зупинить міграцію найбільш продуктивної частини населення, знизить енергетичну залежність країни від зовнішнього постачальника.

Пріоритетними сферами інвестування на рівні економіки країни мають бути національна наука і освіта, що є визначальними розвитку людини, її кваліфікаційності, професійності, інтелектуальності, а отже спроможності сприймати, творити і розвивати нові ідеї, творчі помисли, виготовляти нові продукти, оволодівати сучасними технологіями, організовувати творчі колективи з прогресивним критичним мисленням, спроможності здійснювати нові прогресивні наукові розробки, що активізуватимуть інноваційну діяльність. Саме ці сфери, а також охорона здоров'я забезпечують розвиток потенціалу людини, сприяють активній життєдіяльності та формування інноваційного типу національної економіки.

Таблиця 20

Основні соціально-економічні показники Хмельницької області

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. у % до 2019 р.
Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах), млн. грн	83006	96380	х	х
у розрахунку на одну особу, грн	65893	77153	х	х
Доходи населення, млн. грн	97560	105067	121848	124,9
Індекс споживчих цін, %	104,4	104,9	109,8	х
Індекси цін продукції с.-г., реалізованої підприємствами, %	96,2	112,3	122,9	х
Бюджет, млн. грн				
доходи	17059,5	13489,9	16649,5	97,6
видатки	17390,7	13462,9	16295,6	93,7
перевищення доходів над видатками	-331,2	27,0	353,9	х
Фінансовий результат до оподаткування, млн. грн	9717,6	5031,4	х	х
Обсяг реалізованої промислової продукції, (товарів, послуг), млн. грн	37708,4	41589,7	х	х
Капітальні інвестиції, млн. грн	10534,1	10617,0	10874,8	103,2
Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, тис.м ²	323,6	279,5	341,6	105,6
Перевезення вантажів автомобільним транспортом, млн. т	30,4	37,5	х	х
Експорт товарів, млн. дол. США	642,3	663,4	918,1	142,9
Імпорт товарів, млн. дол. США	564,0	507,3	628,6	111,5
Експорт послуг, млн. дол. США	27,0	25,0	29,1	107,8
Імпорт послуг, млн. дол. США	28,6	26,0	21,9	76,6
Чисельність постійного населення (на кінець року), тис. осіб	1251,5	1240,6	1225,7	97,9
Природний приріст, скорочення (-) населення, тис. осіб	-9,5	-11,1	-14,8	х
Кількість зайнятих віком 15–70 років, тис. осіб	528,8	505,0	492,4	93,1
Кількість безробітних віком 15–70 років, тис. осіб	45,8	55,6	56,6	123,6
Рівень безробіття населення вік 15–70 років, %	8,0	9,9	10,3	х
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	8672	9872	12326	142,1

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Результати проведеного дослідження таблиці 20 надають можливість стверджувати, що за період дослідження на 24,9% зросли доходи населення, збільшився обсяг капітальних інвестицій на 3,2% та експорт, імпорт товарів та експорт послуг на 42,9%, 11,5% та 7,8% відповідно.

Проте, нажаль спостерігається підвищення рівня та кількості безробітних і продовжує скорочуватись чисельність постійного населення області.

3.2. Основні тенденції розвитку аграрного підприємництва

При оцінці ефективності господарської діяльності підприємств та пошуку шляхів її підвищення важливу роль відіграє проведення аналізу, який повинен врахувати усі зміни, що відбуваються, та сприяти у виборі найефективнішого прийняття відповідних управлінських рішень, що дають можливість стратегічно розвивати підприємство [13].

З метою досягнення ефективності господарської діяльності варто здійснювати систематизацію напрямів аналізу, яка дозволяє побачити зміни в показниках діяльності конкретного підприємства та результатів його діяльності, визначає тенденції цих змін.

Проте, сьогодні проводити систематизацію напрямів аналізу господарської діяльності на підприємствах дуже важко, оскільки: по-перше, оперативний облік сьогодні не спрощується, а навпаки ускладнюється новими формами звітності та методами обліку, протягом року змінюють законодавчі акти в галузі оподаткування, звітності, що змушує працівників бухгалтерії збільшити час на свої функціональні обов'язки і це, в основному, за рахунок проведення планування, організації та аналізу; по-друге, обов'язки між функціональними службами підприємства щодо виконання аналітичної роботи не виконуються через низький рівень кваліфікації в галузі знань з економічної теорії, економіки підприємств, тощо. Як наслідок, конкретно аналітична робота на підприємстві майже не проводиться. Як виняток, ймовірно в кінці року для звіту керівника працівником готується пояснювальна записка, яка включає в себе результати горизонтально-порівняльного аналізу основних економічних показників. Такі результати не є об'єктивними, комплексними і на підставі них

не можливо формувати науково-обґрунтовані висновки та пропозиції, а тим паче приймати управлінські рішення [13].

Таким чином, аналітична робота на підприємствах, в тому числі сільськогосподарських, – це система раціональних координованих дій, спрямованих на комплексне вивчення господарської діяльності аналізованого підприємства і його окремих структурних підрозділів. Основою аналітичної роботи є використання інформації. Джерелами інформації для аналітичної роботи є нормативно-правові акти, первинні і зведені облікові документи, плани, фактичні і нормативні дані, калькуляції, фінансова, управлінська, статистична та податкові звітності тощо [45].

В аналітичній частині роботи в логічній схемі аналізу підприємницької діяльності представлено аналіз сучасного стану економічної результативності та ефективності господарювання. Варто зауважити, що економічна результативність включає організаційний ефект – створення й функціонування підприємств різних розмірів, що зокрема є вираженням стимулів до їх створення. Спершу для опрацювання ефектів економічної результативності підприємницької діяльності варто відобразити динаміку розподілу сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь (табл. 21).

Аналіз суб'єктів показує, що із 1463 функціонуючих підприємств 795 підприємств, або 54,3 % від тих які мають площу сільськогосподарських угідь розміром до 100 га; 465 підприємств або 31,8 % мають від 100 до 1000 га; 165 підприємств або 11,3 % мають від 1000 до 5000 га; 38 підприємств або 2,6 % мають більше 5000 га. За площею сільськогосподарських угідь у відсотках до загальної площі, то у 38 підприємствах із розмірами більшими за 5000 га зосереджено 40,4 % земель.

Таким чином, варіації економічного аспекту результативності агропромислового підприємництва відбуваються в основному за рахунок зміни площі сільськогосподарських угідь.

Таблиця 21

Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь Хмельницької області, 2021 р.

Показники	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	од	відсотків до загальної кількості	тис.га	відсотків до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	1463	100,0	970,1	100,0
у тому числі площею, га				
до 5,00	55	3,8	0,1	0,0
5,01–10,00	63	4,3	0,5	0,1
10,01–20,00	103	7,0	1,7	0,2
20,01–50,00	371	25,3	13,5	1,4
50,01–100,00	203	13,9	14,6	1,5
100,01–500,00	341	23,3	83,4	8,6
500,01–1000,00	124	8,5	90,4	9,3
1000,01–5000,00	165	11,3	373,4	38,5
більше 5000,00	38	2,6	392,5	40,4

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Економічна результативність підприємницького господарювання найбільш показова у плані загальногалузевого фінансового результату області (табл. 22).

Кваліфікація достатності чи навпаки – недостатності фінансового результату діяльності сільськогосподарського підприємства залежить від якості організації його виробничої та фінансової діяльності. Варто зауважити, що передусім на фінансовий результат позитивно впливає структурованість виробництва за співвідношенням галузей, а також якість створюваної продукції з подальшою ефективною її реалізацією на ринку. Ефекти фінансового характеру залежні від собівартості господарювання в кожному із сегментів (галузей, видів продукції) підприємницької участі [40].

У випадку організації господарювання національних підприємств має місце затратний характер ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та продовольство, тому вартість затрачених ресурсів зазвичай кваліфікує якість

фінансового результату, що вітчизняні дослідники пов'язують із концепцією ціноутворення. Також варто навести підтвердження аргументації висновку щодо витратності виробництва.

Таблиця 22

Фінансові результати до оподаткування
за видами економічної діяльності, тис. грн.

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Усього	1846242,0	6380427,6	9717621,8	5031449,0	...
у тому числі					
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1872149,1	5089392,9	4317892,2	4927157,5	...
з нього					
сільське господарство та надання пов'язаних із ними послуг	1842476,0	5059046,7	4297531,1	4914174,9	...
промисловість	45548,6	291128,4	3860260,4	-1148227,0	...
будівництво	57689,0	193275,6	273696,5	233449,4	...
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	143185,7	625631,6	796053,8	562727,2	...
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1206,6	64875,6	262125,5	365755,4	...

... – відомості відсутні

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Відносно макроекономічної фінансово-економічної результативності, то, аналізуючи фінансові результати сільськогосподарських підприємств Хмельницької області за 2017-2020 рр., можна зробити висновок, що фінансовий результат до оподаткування сільськогосподарських підприємств та надання пов'язаних із ними послуг зменшився на 3071698,9 тис. грн.

Зважаючи на те, що сільське господарство – це специфічна галузь національної економіки, значний вплив на її стан виявляють не лише фінансові показники, а й галузеві особливості, розмір підприємства, його розміщення, спеціалізація, що безпосередньо належить до організаційно-структурних аспектів формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств.

Варто відзначити, що організаційно-економічні засади формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, як і більшість інших, засновані на оренді, тому тут мають місце різновекторні варіації площі земель в користуванні. Ця позиція вважається також передумовою і складовою економічної результативності, адже за наявності відповідного земельного капіталу формуються умови для зайнятості населення, що на сьогодні вкрай важливо.

Таблиця 23

Площа сільськогосподарських угідь, тис. га

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. в % до 2017р.
Усього земель, тис. га	2062,9	2062,9	2062,9	2062,9	2062,9	100,0
Сільськогосподарські угіддя, тис. га – всього	1568,2	1561,0	1560,8	1560,7	1560,5	99,5
у тому числі						
рілля	1254,5	1326,2	1326,3	1326,4	1326,9	105,8
сіножаті	135,1	91,2	91,2	91,2	91,0	67,4
пасовища	136,4	104,6	104,3	104,1	103,9	76,2
перелоги	0,5	0,7	0,7	0,7	0,7	140
багаторічні насадження	41,7	38,3	38,3	38,3	38,0	91,1

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Проводячи порівняльну оцінку економічної результативності та ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Хмельницької області, можна охарактеризувати основні показники виробничої діяльності (табл. 24) – ефект урожайності сільськогосподарських культур; продуктивність праці за валовою продукцією рослинництва та тваринництва; структуру виробничих витрат. Варто відзначити, що економічна результативність сільськогосподарських підприємств формується винятково в рослинництві, адже не всі сільськогосподарські підприємства займаються тваринництвом.

Вважається, що різносторонньою залежно від кон'юнктури ринку є ефективність господарювання, продуктивність праці і виробництва, що відповідним чином впливає на структуру витрат виробництва.

Таблиця 24

Ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств
Хмельницької області у рослинництві

Сільськогосподарські культури	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відношення 2021 р. до 2017 р. (%)
1	2	3	4	5	6	7
Підприємства						
Валовий збір, тис.т						
Культури зернові та зернобобові	3010,4	3440,6	3387,4	3584,5	4376,5	145,4
Буряк цукровий фабричний	1958,7	1399,1	1370,0	934,1	1581,9	80,8
Соняшник	437,5	483,0	512,3	567,7	509,0	116,3
Картопля	2,4	2,6	1,7	3,2	4,1	170,8
Культури овочеві	8,9	7,8	8,4	10,6	9,0	101,1
Культури плодові та ягідні	29,4	33,8	16,7	17,3	37,1	126,2
Урожайність, з 1 га зібраної площі, ц						
Культури зернові та зернобобові	66,4	72,0	70,6	68,5	83,8	126,2
Буряк цукровий фабричний	558,0	501,1	516,9	405,4	547,1	98,0
Соняшник	30,0	30,8	36,7	32,4	31,5	105,0
Картопля	171,2	225,3	154,5	210,9	192,6	112,5
Культури овочеві	254,2	231,3	230,5	221,0	314,9	123,9
Культури плодові та ягідні	89,2	100,5	55,9	74,6	172,3	193,2
У тому числі фермерські господарства						
Валовий збір, тис.т						
Культури зернові та зернобобові	11,3	10,9	12,5	11,1	12,7	112,4
Буряк цукровий фабричний	5,3	9,2	6,0	10,2	7,2	135,8
Соняшник	9,3	10,5	10,6	11,6	14,8	159,1
Картопля	0,03	0,06	0,04	0,10	0,1	в 3,3 р.
Культури овочеві	1,9	1,7	2,0	2,7	2,4	126,3
Культури плодові та ягідні	4,1	4,2	2,1	2,4	2,6	63,4
Урожайність, з 1 га зібраної площі, ц						
Культури зернові та зернобобові	52,2	54,9	57,6	53,2	67,7	129,7
Буряк цукровий фабричний	471,3	551,2	548,7	472,4	564,4	119,8
Соняшник	30,2	30,5	36,4	28,8	30,4	100,7
Картопля	339,8	359,7	239,3	387,0	354,6	104,4
Культури овочеві	261,2	213,5	281,7	269,5	376,3	144,1
Культури плодові та ягідні	80,4	77,7	35,5	67,0	91,1	113,3

Продовження табл. 24

1	2	3	4	5	6	7
Господарства населення						
Валовий збір, тис.т						
Культури зернові та зернобобові	411,0	420,4	410,8	400,8	454,3	110,5
Буряк цукровий фабричний	23,8	24,5	24,9	24,7	26,6	111,8
Соняшник	1,2	1,1	1,1	1,1	1,6	133,3
Картопля	1382,9	1384,2	1094,9	1276,6	1165,3	84,3
Культури овочеві	259,8	255,0	241,0	214,0	215,0	82,8
Культури плодові та ягідні	196,3	203,4	188,5	185,0	180,9	92,2
Урожайність, з 1 га зібраної площі, ц						
Культури зернові та зернобобові	42,6	43,3	42,5	41,3	43,9	103,1
Буряк цукровий фабричний	359,2	368,8	370,8	353,9	356,8	99,3
Соняшник	20,6	20,3	18,9	18,8	17,6	85,4
Картопля	209,1	207,9	165,8	193,0	191,2	91,4
Культури овочеві	239,7	232,7	230,7	201,4	210,7	87,9
Культури плодові та ягідні	186,9	193,6	179,5	176,1	172,3	92,2

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Навіть у складні роки аграрний сектор економіки України залишається ключовим драйвером національної економіки, фундаментом забезпечення продовольчої безпеки. За останні роки виробництво сільськогосподарської продукції у 2021 році відзначається позитивною тенденцією до зростання.

Результати виробничої діяльності у рослинництві щодо сільськогосподарських підприємств кардинально різняться. Урожайність всіх сільськогосподарських культур підвищилася (за винятком цукрових буряків), а саме: зернових – на 26,2%, соняшника – на 5,0 %, картоплі – на 12,5 %, овочів – на 23,9 % і плодів та ягід – на 93,2 %. Відповідно через збільшення урожайності та в деякій мірі площі зросло і валове виробництво, що позитивно вплинуло на кінцеві фінансові результати підприємств та стало стимулом для подальшого виробничого процесу та його вдосконалення.

Ефективність за врожайністю не зовсім однозначна з позицій оцінки соціально-економічних стимулів, які спонукально впливають на результати господарювання. Загалом тут виділяємо чітку прив'язку результатів при

плануванні до кон'юнктури ринку, адже, як видно з аналітики урожайності, господарства в основному вирощують експортні культури, вкладаючи в них максимум ресурсу і сподіваючись на ефект масштабу.

За аналізований період підтверджується зменшення виробництва продукції тваринництва у господарствах усіх категорій за виключенням кількості виробництва молока та меду. У господарствах населення зростає ще й виробництво яєць.

Таблиця 25

**Ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств
Хмельницької області у тваринництві**

Види продукції	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відношення 2021 р. до 2017 р. (%)
Господарства усіх категорій						
М'ясо, тис.т						
у живій масі	96,6	99,2	99,9	90,6	94,4	97,7
у забійній масі	64,8	67,1	67,9	61,0	64,1	98,9
Молоко, тис.т	596,7	624,0	635,8	651,6	653,8	109,6
Яйця, млн.шт	1308,4	1089,7	1027,2	972,9	725,4	55,4
Вовна, т	8	6	5	5	5	62,5
Мед, т	3622	5961	5724	5129	5437	150,1
Підприємства						
М'ясо, тис.т						
у живій масі	42,6	45,3	48,2	40,6	46,3	108,7
у забійній масі	30,2	32,6	34,9	29,1	33,4	110,6
Молоко, тис.т	161,0	168,4	174,6	186,6	193,2	120,0
Яйця, млн.шт	1139,2	916,1	845,6	786,5	541,5	47,5
Вовна, т	3	1	к	к	к	-
Мед, т	48	29	25	29	32	66,7
Господарства населення						
М'ясо, тис.т						
у живій масі	54,0	53,9	51,7	50,0	48,1	89,1
у забійній масі	34,6	34,5	33,0	31,9	30,7	88,7
Молоко, тис.т	435,7	455,6	461,2	465,0	460,6	105,7
Яйця, млн.шт	169,2	173,6	181,6	186,4	183,9	108,7
Вовна, т	5	5	к	к	к	-
Мед, т	3574	5932	5699	5100	5405	151,2

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

За 2021 рік в Україні скоротилося виробництво продукції тваринництва за всіма видами, у порівнянні з аналогічним періодом 2020 року. Зокрема,

виробництво яєць за звітний період скоротилося на 44,6 % і становить 725,4 млн штук. Обсяг валового надою молока за 2021 року становить 653,8 тис тонн, що на 9,6% більше, ніж за 2017 рік. При цьому обсяг виробництва молока господарств населення збільшився на 8,7%, а підприємств – збільшився на 20,0 % (193,2 тис. тонн).

Таблиця 26

Динаміка кількості сільськогосподарських тварин за категоріями господарств, тис. голів

Сільськогосподарські тварини	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відношення 2021 р. до 2017 р. (%)
Господарства усіх категорій						
Велика рогата худоба	230,5	230,2	221,3	219,4	218,2	94,7
у тому числі корови	133,6	130,4	126,6	123,3	123,1	92,1
Свині	332,3	325,9	312,2	324,4	357,4	107,6
Вівці та кози	27,0	27,3	26,5	33,2	40,3	149,3
у тому числі вівці	4,8	5,0	4,4	11,4	17,9	в 3,4 р.
Коні	17,6	17,8	16,5	16,0	15,6	88,6
Кролі	209,3	220,3	210,4	202,9	202,4	96,7
Птиця	6864,9	7091,6	8157,3	6649,1	6213,3	90,5
Бджолосім'ї, тис.	339,3	304,4	279,6	234,1	292,7	86,3
Підприємства						
Велика рогата худоба	68,6	67,5	62,7	61,7	62,7	91,4
у тому числі корови	26,5	27,5	27,1	26,0	27,4	103,4
Свині	152,7	163,2	159,8	181,0	226,1	148,1
Вівці та кози	2,5	2,3	2,0	8,0	14,6	в 5,8 р.
у тому числі вівці	2,5	2,3	2,0	8,0	14,6	в 5,8 р.
Коні	1,5	1,3	1,1	0,8	0,7	46,7
Кролі	к	к	к	к	к	–
Птиця	4383,8	4519,2	5502,4	3988,9	3736,0	85,2
Бджолосім'ї, тис.	2,6	2,4	2,3	2,3	2,0	76,9
Господарства населення						
Велика рогата худоба	161,9	162,7	158,6	157,7	155,5	96,0
у тому числі корови	107,1	102,9	99,5	97,3	95,7	89,4
Свині	179,6	162,7	152,4	143,4	131,3	73,1
Вівці та кози	24,5	25,0	24,5	25,2	25,7	104,9
у тому числі вівці	2,3	2,7	2,4	3,4	3,3	143,5
Коні	16,1	16,5	15,4	15,2	14,9	92,5
Кролі	к	к	к	к	к	–
Птиця	2481,1	2572,4	2654,9	2660,2	2477,3	99,8
Бджолосім'ї, тис.	336,7	302,0	277,3	231,8	290,7	86,3

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

На обсяги виробництва основних видів тваринницької продукції впливають два фактори: поголів'я тварин та їх продуктивність.

Аналіз табл. 26 свідчить про те, що у всіх категоріях господарств Хмельницької області майже по всіх видах тварин за аналізований період відбувалося поступове зменшення їх поголів'я, крім незначного збільшення поголів'я свиней, овець та кіз. У сільськогосподарських підприємствах спостерігається зменшення чисельності всіх видів тварин, крім поголів'я корів, свиней та вівців. У господарствах населення відбулося майже по всіх видах тварин за аналізований період зменшення їх поголів'я, виключення поголів'я овець. Причиною зменшення поголів'я худоби стала кризова ситуація із заготівлею кормів і різке зростання цін на них.

Через надмірну збитковість галузі відбувається занепад молочного та м'ясного скотарства в сільськогосподарських підприємствах, а тому власники підприємств обґрунтовано позбавляються збиткових виробництв – скорочують чисельність поголів'я.

Таблиця 27

Динаміка продуктивності сільськогосподарських тварин

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відношення 2021 р. до 2017 р. (%)
Середній річний удій молока від однієї корови, кг						
Господарства усіх категорій	4389	4658	4841	5119	5276	120,2
Підприємства	5997	6548	6404	6977	7544	125,8
Господарства населення	3989	4205	4430	4619	4679	117,3
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг						
Господарства усіх категорій	1,4	1,3	1,0	1,1	0,4	28,6
Підприємства	0,9	0,4	к	к	к	–
Господарства населення	2,2	2,2	к	к	к	–

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Під продуктивністю тварин розуміють вихід продукції на одну голову за відповідний період (день, місяць, рік). Показники продуктивності відображають якісний рівень розвитку тваринництва.

Аналізуючи табл. 27 бачимо, що за досліджуваний період показники продуктивності худоби і птиці змінювалися неоднаково. Позитивна тенденція у Хмельницькій області склалася лише по середніх річних надоях молока від однієї корови. За більшістю показників продуктивності відбулося зростання. Спостерігається зворотна тенденція до зменшення продуктивності тварин по середньорічному настригу вовни від однієї вівці.

Таблиця 28

Виробництво м'яса за видами та категоріями господарств

(у забійній масі; тис.т)

Види продукції	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відношення 2021 р. до 2017 р. (%)
Господарства усіх категорій						
М'ясо	64,8	67,1	67,9	61,0	64,1	98,9
Яловичина та телятина	23,1	23,0	22,4	21,9	20,5	88,7
Свинина	28,8	28,3	26,6	24,1	28,2	97,9
Баранина та козлятина	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	100,0
М'ясо птиці	11,8	14,7	17,9	14,0	14,5	122,9
Кролятина	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	75,0
Конина	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	80,0
Підприємства						
М'ясо	30,2	32,6	34,9	29,1	33,4	110,6
Яловичина та телятина	5,5	5,1	5,2	5,2	4,5	81,8
Свинина	15,8	15,7	14,6	12,8	17,4	110,1
Баранина та козлятина	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
М'ясо птиці	8,9	11,8	15,1	11,1	11,5	129,2
Кролятина	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Конина	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Господарства населення						
М'ясо	34,6	34,5	33,0	31,9	30,7	88,7
Яловичина та телятина	17,6	17,9	17,2	16,7	16,0	90,9
Свинина	13,0	12,6	12,0	11,3	10,8	83,1
Баранина та козлятина	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	100,0
М'ясо птиці	2,9	2,9	2,8	2,9	3,0	103,4
Кролятина	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	75,0
Конина	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	80,0

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Виробництво м'яса у господарствах усіх категорій за досліджуваний період зменшилося на 1,1 %, а м'ясо птиці, навпаки, збільшилося на 22,9 %. У сільськогосподарських підприємствах 2021 р. навпаки зросло виробництво свинини – на 10,1 %. І в загальному по сільськогосподарських підприємствах області за 2017-2021 рр. спостерігається зростаюча тенденція наведених видів продукції (табл. 28).

Результативно за вартістю ефект масштабу виробництва виділяється у продуктивності – вартості валової продукції, що означає продуктивність праці й виробництва (табл. 29).

Таблиця 29

Вартість валової продукції сільського господарства за категоріями господарств (у постійних цінах 2016 року), млн. грн.

Показники	Роки					2021 р. до 2017 р. %
	2017	2018	2019	2020	2021	
Господарства усіх категорій						
Продукція сільського господарства	36102,6	37021,8	35926,2	34979,2	39751,8	110,1
Продукція рослинництва	29199,9	30396,6	29299,7	28617,5	33350,6	114,2
Продукція тваринництва	6902,7	6625,2	6626,5	6361,7	6401,2	92,7
Сільськогосподарські підприємства						
Продукція сільського господарства	25042,2	26126,2	25784,8	24685,6	29439,8	117,6
Продукція рослинництва	21981,8	23211,7	22817,8	21943,2	26748,2	121,7
Продукція тваринництва	3060,4	2914,5	2967,0	2742,4	2691,6	87,9
Господарства населення						
Продукція сільського господарства	11060,4	10895,6	10141,4	10293,6	10312,0	93,2
Продукція рослинництва	7218,1	7184,9	6481,9	6674,3	6602,4	91,5
Продукція тваринництва	3842,3	3710,7	3659,5	3619,3	3709,6	96,5
Вироблено продукції сільського господарства на одну особу, грн						
Господарства усіх категорій	28209	29161	28520	28000	32154	114,0
продукція рослинництва	22815	23943	23259	22908	26976	118,2
продукція тваринництва	5394	5218	5261	5092	5178	96,0

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Сільськогосподарські підприємства виступають основним виробником продукції рослинництва в Хмельницькій області, при цьому їх частка протягом 2017-2021 р. збільшилася і у 2021 р. становила 90,9 %. У 2021 р. продукція

рослинництва в структурі валової продукції в постійних цінах у всіх категоріях господарств займає 83,9 %, що на 3,0 в. п. перевищує відповідний показник 2017 р. Найбільшої питомої ваги продукція галузі набула в 2021 р.

У структурі валової продукції сільськогосподарських підприємств 2021 р. продукція тваринництва становила 9,1 %, тоді як у господарствах населення дані показники знаходяться на рівні 36,0 % відповідно.

Вироблено продукції сільського господарства на одну особу 2021 р. вироблено на 14,0 % більше ніж в 2017 р.

Виробничим чинником для зростання результативності господарювання за вартістю підприємці переважно вважають ефект масштабу виробництва, тобто переважання кількісної складової над якісною. Знову ж таки культивується сировинна модель з орієнтацією на опосередкований доступ до зовнішніх більш ємних каналів збуту продукції. Відповідно валова продукція у сільськогосподарських підприємствах формується за рахунок кон'юнктурного максимуму реалізації кількох видів продукції.

Аналізуючи результативність та ефективність господарювання, варто звернути увагу на чинник витрат виробництва, який є визначальним для досягнення рентабельності діяльності (табл. 30).

Особливості формування результативності виробництва та формування його ефективності у структурній відповідності щодо оцінки виробничих витрат за вартісними показниками, залежать від спеціалізації й організації виробництва, а також кон'юнктури ринків витратних матеріалів. Як видно з аналізу структурної характеристики витрат виробництва, у сільськогосподарських підприємствах між останніми факторами пряма залежність, а найбільш варіативними за розміром-обсягом в структурі є витрати на оплату праці.

Структурний обсяг витрат виробництва, через які опосередковано відбувається стимулювання підприємницької діяльності, змінюється залежно від спеціалізації господарювання, адже підприємства, згідно з витратами, більш вмотивовані на реалізацію сировинної моделі, яка є менш витратною.

Таблиця 30

Структура виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) сільського господарства в підприємствах

(відсотків)

	2017	2018	2019	2020	2021
Виробнича собівартість – усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати – усього	53,3	52,9	52,2	49,9	...
у тому числі					
насіння та посадковий матеріал	7,9	7,6	7,3	7,7	...
корми	5,8	6,8	6,2	7,6	...
інша продукція сільського господарства	4,7	2,9	2,7	2,1	...
мінеральні добрива	15,6	15,3	17,2	15,2	...
пальне і мастильні матеріали	7,6	7,2	7,8	5,8	...
електроенергія	0,6	0,6	0,7	0,6	...
паливо й енергія	0,5	0,3	0,2	0,4	...
запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	4,6	3,9	4,7	3,9	...
Прямі витрати на оплату праці	5,4	5,0	6,1	6,3	...
Інші прямі витрати – усього	19,2	20,4	21,8	23,9	...
у тому числі					
відрахування на соціальні заходи	1,1	1,1	1,3	1,4	...
орендна плата за земельні частки (паї)	10,5	11,0	10,7	9,8	...
майнові паї	0,0	0,0	0,0	0,7	...
амортизація	5,1	4,8	6,8	8,5	...
Загальновиробничі витрати – усього	22,1	21,7	19,9	19,9	...
з них оплата послуг сторонніх організацій	10,8	11,6	12,0	12,7	...

... – відомості відсутні

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Дещо відрізняється структура витрат підприємств, які займаються лише рослинництвом, від структури витрат підприємств, у яких у виробничій системі наявна тваринницька галузь.

Економічна результативність підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі формується у сфері сільського господарства, переробної промисловості, забезпечуючи галузі. Тут сконцентровано увагу на діяльності сільськогосподарських підприємств, які займаються традиційним сільським господарством і вирощують кілька експортоорієнтованих культур. Така ситуація у їхньому розвитку пов'язана із загальною експортоорієнтованістю розвитку всього вітчизняного сільського господарства

відповідності до кон'юнктури ринку і мотивації виробляти продукцію-сировину, що становить головну можливість досягти мінімізації витрат, бути конкурентоспроможними.

За результатами оцінки динаміки показника рентабельності підприємств встановлено зниження його значення упродовж 2017–2020 рр.

Як показало дослідження ефективності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в підприємствах Хмельниччини вона зазнала зменшення по усім видам, крім соняшнику та молока.

З даних таблиці 31 бачимо, що за 2020 р. рівень рентабельності продукції рослинництва має позитивне значення, крім цукрових буряків. Отже, підприємства в загальному по області отримали прибутки від виробництва основних видів продукції рослинництва. Хоча в порівнянні із 2017 р. рівень рентабельності практично всіх культур, крім соняшнику та овочевих культур, впав на декілька пунктів.

Таблиця 31

Рівень рентабельності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, %

Показники	Роки					Відхилення 2020 р. від 2017 р., (+,-)
	2017	2018	2019	2020	2021	
Продукція рослинництва						
Культури зернові та зернобобові	27,8	32,0	13,7	20,6	...	-7,2
Соняшник	37,2	32,6	36,1	44,9	...	7,7
Буряк цукровий фабричний	18,1	-10,1	-27,5	-28,0	...	-46
Картопля	21,8	51,8	41,2	19,5	...	-2,3
Культури овочеві	10,1	24,0	9,7	11,0	...	0,9
з них відкритого ґрунту	12,7	25,9	11,5	13,1	...	0,4
Культури плодові та ягідні	56,9	23,0	8,2	16,2	...	-40,7
Продукція тваринництва						
Велика рогата худоба на м'ясо	-12,2	-19,1	-30,7	-31,2	...	-19
Свині на м'ясо	11,2	21,1	5,1	-20,2	...	-31,4
Вівці та кози на м'ясо	54,8	-7,6	-71,7	-63,9	...	-118,7
Птиця на м'ясо	-9,4	-8,3	-2,4	-18,5	...	-9,1
Молоко	60,5	23,8	26,9	30,9	...	-29,6
Яйця курячі	-5,0	15,5	20,0	к	...	-
Вовна	-21,7	-9,1	-100,0	-	...	-

... – відомості відсутні

Джерело: сформовано автором за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Щодо показників рентабельності виробництва продукції тваринництва, то тут спостерігається збиткове нерентабельне виробництво майже усіх видів за виключенням яєць, молока та свинини, яка нажаль, у 2020 році теж була збитковою [46].

Тому, безумовно актуальними залишаються питання розробки комплексу заходів щодо: пом'якшення диспаритету цін і компенсації фінансових витрат сільськогосподарським товаровиробникам під час придбання енергоресурсів переважно за рахунок вітчизняного товаровиробництва, а також для активізації імпортозаміщення; зростання обсягів продукції рослинництва для задоволення зростаючого попиту на корми з боку вітчизняного тваринництва; подолання вузьких місць у кадровому забезпеченні програм розвитку тваринництва; створення ефективної системи наукових досліджень та інформаційного забезпечення, ухвалення економічних і технологічних рішень у сільському господарстві та переробній промисловості; удосконалення інституціональних форм організації тваринництва, розвиток малого підприємництва.

РОЗДІЛ 4

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АПК

Важливу роль у забезпеченні стабільного розвитку та підвищенні ефективності функціонування галузей рослинництва і тваринництва відіграє якісна державна підтримка, яка є складовою системи державного регулювання.

Основними перспективними напрямками та заходами державного регіонального регулювання щодо підвищення якості життя населення сільських територій регіону є: вдосконалення системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб економіки; посилення державної підтримки та соціального захисту осіб, які його потребують і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці; активізація процесу створення нових робочих місць в області; підвищення якості робочої сили; зниження дисбалансу між попитом та пропозицією робочої сили за рахунок підвищення ефективності інвестиційної політики в регіоні; здійснення заходів щодо підвищення рівня матеріального забезпечення зареєстрованих безробітних; активізація роботи із стимулювання до легальної зайнятості та легальної трудової міграції; сприяння розробці та реалізації інвестиційних проектів, що забезпечують розширення сфери прикладання праці у сільських районах із критичним рівнем зайнятості населення; здійснення заходів по зниженню частки працівників із рівнем заробітної плати нижче прожиткового мінімуму та із ліквідації заборгованості із виплати заробітної плати; зміцнення матеріального забезпечення мережі центрів раннього втручання і соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центрів професійної, медичної та соціальної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями; забезпечення формування єдиного банку даних отримувачів пільг за соціальною ознакою та постійного моніторингу виконання програм соціального захисту населення; сприяння забезпеченню населених пунктів транспортними засобами загального користування (автобуси та тролейбуси з низьким рівнем підлоги), спеціально

обладнаними для перевезення інвалідів на візках і маломобільних груп населення; сприяння залученню благодійної допомоги для вирішення проблем найбільш незахищених верств населення та ініціювання посилення підтримки малозабезпечених сімей.

У сучасних умовах подальший розвиток агропромислового комплексу об'єктивно потребує ефективного механізму державного регулювання в аспекті стимулювання, тому що саме ця галузь, з урахуванням її стійкості, повинна стати флагманом у розвитку економіки держави в цілому через достатній рівень природно-ресурсного потенціалу.

Одним із аспектів, що сприяє розвитку агросектору в Україні, є сприятливі природні умови. При цьому за останні роки зміни клімату створюють нові виклики для галузі і зумовлюють потребу у підвищенні ефективності державного регулювання. Збереження та розвиток ресурсного потенціалу аграрного сектору при дії відповідних особливостей значною мірою залежить від інструментів державного регулювання у сфері сільськогосподарського виробництва та контролю з боку держави щодо їх формування та реалізації.

Підтвердженням потужності ресурсного потенціалу вітчизняного сільського господарства є частка у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни в 5450,8 млрд гривень.

Сума валового регіонального продукту на 1 особу Хмельницької області 2020 року значно нижча від відповідного загальнодержавного показника (77 153 грн по області при 101 138 грн по Україні), при цьому Хмельницька область знаходиться на 4 місці за показником ВРП на душу населення серед визначеної групи регіонів, що належать до одного типу регіонів.

Значення сільського господарства в економіці Хмельницької області зросло за останні 10 років. Найбільші зміни в частці агросектору у ВВП спостерігаються в роки економічних криз, що означає відносну стійкість галузі до кризових явищ. Зокрема, в умовах економічної рецесії агросектор падає набагато менше, ніж інші сектори.

Державна підтримка, яка є складовою аграрної політики, здійснюється через такі державні інституції: Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України і Державну фіскальну службу України (табл. 32).

Таблиця 32

Система державної підтримки сільського господарства України

Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників			
Верховна Рада України	Кабінет Міністрів України		
	Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України	Державна фіскальна служба	Аграрний фонд
Закони та постанови	Програми підтримки розвитку підприємництва у сільському господарстві	Система оподаткування	
Господарський кодекс України; Цивільний кодекс України; Земельний кодекс України; Податковий кодекс України; Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України»; Закон України «Про фермерське господарство»; Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»	Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств; Фінансова підтримка ФГ на поворотній основі через Український Державний фонд (безвідсоткові кредити); Державна підтримка через доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови СФГ; Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки с.-г. продукції; Фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства; Часткова компенсація вартості с.-г. техніки та обладнання вітчизняного виробництва; Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів; Доступні кредити 5-7-9%.	Повернення ПДВ; Податок на прибуток; Єдиний податок (4-та група); Земельний податок	Товарна інтервенція; Фінансова інтервенція; Ситуативний вплив на цінову політику; Бюджетна позика; Фінансова підтримка

Джерело: сформовано автором за [20, 48]

Кожна інституція виконує важливу функцію у питаннях забезпечення та розподілу державної підтримки, зокрема [47]:

- Верховною Радою України затверджено та прийнято нормативно-правову базу, яка регулює відносини між суб'єктами господарювання в сільському господарстві та державою;

- відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» Кабінет Міністрів України здійснює підтримку через Аграрний фонд;

- Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України провадить державну підтримку через Програми підтримки розвитку підприємництва у сільському господарстві;

- Державна фіскальна служба України через систему оподаткування здійснює адміністрування податків і зборів [47].

Починаючи з 1998 року, основним джерелом державної підтримки аграріїв в Україні є податкові пільги. Зараз - це єдиний податок 4-ої групи спрощеної системи оподаткування; до 2017 року діяв ще спеціальний режим оподаткування ПДВ в сільському господарстві. Цінова підтримка через втручання в ціноутворення посідала 2-е місце, хоча знедавна цього стало значно менше. Далі майже однакового порядку йдуть пряма та непряма бюджетна підтримка. В цілому, оціночна сукупна державна підтримка за 2021 рік оцінюється в 19,3 млрд грн (пряма бюджетна підтримка, податкові пільги та цінова підтримка), і такий же обсяг очікується і в 2022 році. Цікаво, що донедавна майже завжди значні обсяги підтримки у вигляді податкових пільг та бюджетної підтримки нівелювались державним втручанням в ціноутворення на ринку аграрної продукції в Україні.

Пряма державна підтримка сільгоспвиробників здійснюється у вигляді субсидій та дотацій з Державного та місцевих бюджетів України. У 2020 році ця сума становила 3,97 млрд грн, на 2021 рік закладено 4,5 млрд грн, а на 2022 рік – 4,4 млрд грн, як це зазначено в проєкті закону України Про Державний бюджет на 2022 рік, внесеного до першого читання. На 2021 рік збільшилися видатки на компенсацію вартості с/г техніки (з 0,8 до 1 млрд грн, у сумі за 2020 рік близько 600 млн грн припадає на компенсацію за 2019 рік), здешевлення

кредитів (+151 млн грн), майже вдвічі збільшено підтримку фермерських господарств (найбільше – на компенсацію вартості консультацій та пряму грошову підтримку сплати ЄСВ).

Таблиця 33

Пряма державна підтримка с.-г. виробників (млн. грн)

Програма	2020 р.	2021 р.
Часткова компенсація вартості с.г. техніки та обладнання вітчизняного виробництва	1 457,64	1 000,00
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	1 048,71	1 200,00
Фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства	291,95	450
часткова компенсація вартості матеріалу, спорудження шпалери і встановлення систем краплинного зрошення, техніки та обладнання	200,00	200,00
часткова компенсація вартості будівництва та реконструкції холодильників, цехів, придбання ліній	90,14	250,00
Кредиторська заборгованість	1,81	
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	134,76	200
часткова компенсація витрат ФГ, пов'язаних з наданими с/г дорадчими послугами (крім новостворених)	0,30	5,00
підтримка новостворених ФГ для отримання с/г дорадчих послуг	-	10,00
субсидія на одиницю оброблених угідь (1 гектар) - новоствореним ФГ	33,70	60,00
дотація за утримання корів усіх напрямів продуктивності	35,14	100,00
підтримка сг обслуговуючих кооперативів	0,52	-
Підтримка через доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови СФГ ЄСВ	-	25,00
Кредиторська заборгованість	65,1	
Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції	1046,92	1 150
відшкодування вартості закуплених племінних тварин, бджіл, сперми та ембріонів	300,00	350,00
спеціальна бюджетна дотація за наявні бджолосім'ї	239,80	240,00
відшкодування вартості тваринницьких об'єктів	430,58	350,00
компенсація вартості об'єктів, профінансованих за рахунок банківських кредитів	6,98	60,00
спеціальна бюджетна дотація за утримання кізочок, козематок, ярок, вівцематок	-	50,00
спеціальна бюджетна дотація за приріст поголів'я корів власного відтворення	-	100,00
часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції елеваторів	69,47	-
Кредиторська заборгованість	0,1	
Відшкодування втрат від пошкодження посівів С/Г культур від НС	-	240,00
Державна підтримка нішевих культур	-	50,00
Державна підтримка виробників картоплі	-	50,00
Разом (з урахуванням погашення кредиторської заборгованості та нерозподілених видатків)	3968	4500

Джерело: на основі даних Держбюджету за 2020 - 2021 р., звіт про виконання Бюджету (ДКСУ).

Також у 2021 році вперше запуснені програми з відшкодування загиблих посівів внаслідок надзвичайної ситуації (як реакція Уряду на посуху у південних регіонах у 2020 році) у розмірі до 4700 грн/га та з обмеженням у 50 га/особу (із розрахунку покриття постійний витрат), субсидії для виробників, що вирощують гречку (до 5 тис грн, але не більше ніж на 300 га). Таким чином, з 2020 року державна підтримка, з одного боку, стає більш адресною, тобто такою, що надається безпосередньо виробнику в грошовій формі, а з другого боку – спрямовується для залучення фінансових інституцій в процес фінансування виробництва (через більш інтенсивне фінансування програм зі здешевлення та компенсації кредитів, залучення, у випадку прийняття постанови КМУ, страхових компаній).

Інструменти державного регулювання економічного розвитку суб'єктів господарювання аграрної сфери застосовуються для збалансування інтересів підприємців, держави й суспільства. Саме такою в наш час є інституційна традиція, тому наша держава її дотримується, розбудовуючи ринкову модель економіки.

Проте варто зауважити, що в Україні не зовсім структуровано враховуються національні інтереси, традиції господарювання, наприклад, щодо підтримки фермерського руху; розвитку сімейних форм господарювання та кооперації. Цей аспект доволі проблемний, що в поєднанні з недостатністю ресурсів державної фінансової підтримки значно поглиблює процеси латифундизації. Таким чином, можна вважати, що інструменти державного регулювання потрібно максимально переорієнтувати на підтримку структур, які зацікавлені в сталому розвитку аграрної сфери [47].

Отже, останніми роками спостерігається тенденція скорочення обсягів прямої підтримки сільськогосподарських виробників у багатьох країнах світу, аналогічно й в Україні. Але навіть за умов її зменшення вказаний рівень підтримки досить суттєво перевищує аналогічний у вітчизняних аграріїв. Тому держава має звертати увагу на ці обставини та розробити ефективний механізм вирівнювання обсягів підтримки вітчизняних агровиробників з метою

забезпечення їм конкурентних переваг із закордонними агроформуваннями, що мають набагато вищий його рівень. Також окремими причинами недоотримання державної підтримки вітчизняними агроформуваннями є нечіткість правил надання підтримки та непрозорість механізмів розподілу коштів.

Визначальним для розвитку українського сільського господарства виявився внесок фермерських господарств, у тому числі сімейних фермерських господарств. Їхня роль зумовлена соціально-економічною ефективністю, що досягається за сприятливих умов функціонування, формування яких повинно стати важливою складовою державної аграрної політики. Українське сільське господарство працює значно нижче свого потенціалу. Найефективнішим засобом регулювання сільського господарства виступає державна підтримка, оскільки її застосування безпосередньо пов'язано із забезпеченням продовольчої безпеки, підвищенням рівня життя селян. У європейській практиці використовується диверсифікована система інструментів державної підтримки аграрного підприємництва, тому вивчення умов ефективного їх використання нині актуальне.

Державна підтримка аграрного підприємництва в Україні знаходиться у фазі систематизації чинників розвитку, пошуку невикористаних резервів підвищення його ефективності у сімейних фермерських господарствах. Тому використання зарубіжного досвіду з урахуванням української специфіки актуальне і потребує подальшого дослідження.

Потреба в державному регулюванні економіки теоретично обґрунтована Дж. М. Кейнсом. За визначенням останнього, «Мета державного втручання полягає в забезпеченні прибутковості капіталу, запобіганні соціальному вибуху, який може статися внаслідок безробіття, падіння рівня життя, інфляції та інших явищ». На думку дослідника та його прихильників, «держава повинна взяти на себе відповідальність не лише за стан виробництва, формування сукупного попиту, але й за ситуацію в аграрному секторі зайнятості, збереження та ефективного використання трудових ресурсів, регулювання зростання доходів

населення».

Методи регулювання формування та розвитку аграрного сектору і регіональних ринків наведені на рисунку 6.

Правова основа регулювання		
Адміністративні методи регулювання		
Встановлення порядку реєстрації й ліцензування аграрних підприємств	Регламентація діяльності аграрних підприємств	Стандартизація та сертифікація
Встановлення квот для зовнішньоекономічної діяльності	Державне замовлення на контракти	Адміністративні заборони й обмеження
Аграрний сектор економіки держави		
Економічні методи регулювання аграрного сектору		
Фінансово-кредитне регулювання	Податкове регулювання	Інвестиційне регулювання
Регулювання цін	Бюджетне регулювання	Регулювання розвитку регіональних ринків
Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, розпорядження міністерств, відомств, комітетів, рішення місцевих адміністрацій		

Рис. 6. Методи регулювання аграрного сектору економіки

Джерело: Сформовано на базі [18].

Отже, на сьогодні аграрний сектор вимагає оптимального сполучення державного регулювання і ринкових важелів, постає необхідність розробки теорії та удосконалювання практики державного впливу на макро- і мікроекономічні процеси в аграрному секторі економіки та пов'язаних з ним галузях.

РОЗДІЛ 5

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Суб'єктами аграрного підприємництва виступають фермерські господарства та підприємства з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, зберігання та реалізації товарної аграрної продукції.

«Фермерські господарства відіграють визначальну роль у розвитку аграрного сектору розвинених країн світу. Виробляючи понад 50% валової продукції сільського господарства, вони відзначаються високим рівнем продуктивності праці, екологічністю продукції, підтримкою екосистем територій» [18]. «Завдяки гнучкості й мобільності, вони швидко реагують на потреби ринку і шукають найоптимальніші шляхи використання власних ресурсів. Сімейні фермерські господарства у світі становлять понад 500 мільйонів, мають у розпорядженні понад 70% сільськогосподарських угідь і виготовляють понад 80% продукції сільського господарства» [50].

Вони потребують специфічних інструментів підтримки від держави внаслідок значнішої ризикованості їх діяльності та дещо складніших умов доступу до додаткових ресурсів. Один з основних напрямів підтримки у міжнародній практиці – це інструменти прямого впливу. Досвід розвинених країн показує, щорозвиток аграрних підприємств залежить від прямої державної підтримки. Зокрема, «в ЄС на субсидії щорічно виділяється близько 40% усього бюджету Європейського Союзу. У структурі компенсаційних виплат 75% становлять виплати з розрахунку на земельну площу і поголів'я худоби» [51; 52, с. 38].

У європейській практиці застосовують різні інструменти фінансового стимулювання сімейних фермерських господарств, серед яких [53]:

компенсація частини витрат на сплату відсотків за кредитами;

створення дієвої системи земельно-іпотечного кредитування;

надання гарантій при кредитуванні, що зумовлює і зниження відсоткової

ставки за кредитами у зв'язку зі зменшенням ризику неповернення коштів;
розвиток лізингу, що сприяє активізації інвестиційних вкладень;
стимулювання інноваційної діяльності через діючі венчурні фонди;
формування регіональних фондів кредитування суб'єктів аграрного підприємництва.

Поєднання різних інструментів стимулювання створює передумови для диверсифікації джерел фінансування та активізації аграрного підприємництва. За даними Європейської комісії, в ЄС державна підтримка розвитку фермерства здійснюється таким чином [54]:

державна підтримка новостворених фермерських господарств;
державна підтримка фермерських господарств, які знаходяться в несприятливих районах;
додаткова спеціальна підтримка молодих фермерів;
підтримка спадкоємства;
державна підтримка створення кредитних кооперативів на селі.

Серед основних напрямів державної підтримки сільського господарства у країнах ЄС можна виокремити наступні [54, с. 6]: використання переважно економічних методів державного регулювання аграрного сектору; реалізація цільових програм через фінансування окремих видів господарської діяльності; забезпечення рівних умов господарювання для всіх суб'єктів аграрного ринку через ціновий механізм, виплати на одиницю продукції, площі, голову худоби; створення і функціонування дорадницьких центрів; розробка та забезпечення фінансування спеціальних програм, спрямованих на підтримку сімейних фермерських господарств, які працюють у важких умовах господарської діяльності; створення ефективної й адекватної системи підтримки доходів для фермерів.

Вивчення досвіду зарубіжних країн набуває важливого значення для України. У європейських країнах з розвинутою ринковою економікою простежується підтримка аграрного підприємництва.

Проведені дослідження показали, що державна підтримка в Німеччині

використовує найефективніший вид регулювання аграрного виробництва, який забезпечує [55]: доведення до робочого стану сільськогосподарських угідь, а саме: запобігання ерозії ґрунту; збереження у ґрунті органічних речовин, проведення гумус-досліджень ґрунту; чіткого дотримання сівозмін; заборон на спалювання стерні; зрошування сільськогосподарських угідь; застосування заходів захисту і збереження постійних пасовищ; збереження в сільськогосподарських районах елементів ландшафту; збереження флори та фауни, зокрема дотримання вимог зі збереження птахів, малого звірівництва, ґрунтових вод, застосування обмежень з використання нітратів, зокрема дотримання вимог щодо обробки ґрунту азотними добривами, дотримання вимог стосовно зберігання рідких органічних добрив, твердого гною, сінажу та силосу, впровадження обмежень щодо використання пестицидів, дотримання вимог із захисту рослин, зокрема культурних, дотримання вимог із захисту сільськогосподарської худоби, а також бджіл; дотримання вимог щодо ідентифікації та реєстрації худоби, зокрема свиней, великої рогатої худоби, кіз та овець, а також маркування м'яса; доведення до стандартів виробництва, гігієну й безпеку харчових продуктів, дотримання вимог із виробництва та гігієни кормів; розробка та впровадження санкцій, систематичний контроль діяльності аграрного підприємництва.

Досвід європейських розвинених країн підтверджує необхідність програмно-цільового підходу до державного регулювання аграрного підприємництва. Стимулюючі заходи мають бути чітко пов'язані зі зростанням ефективності в діяльності суб'єктів підприємництва. Цільові програми підтримки суб'єктів аграрного підприємництва повинні доповнюватися формуванням інформаційно-консультаційної системи. Для цього необхідно реалізувати ряд заходів (рис. 7).

У сучасних умовах об'єктивно зростає необхідність концептуального осмислення ролі державного регулювання аграрного сектору в частині формування довгострокової стратегії та методологічних підходів до її реалізації на основі досвіду зарубіжних країн.

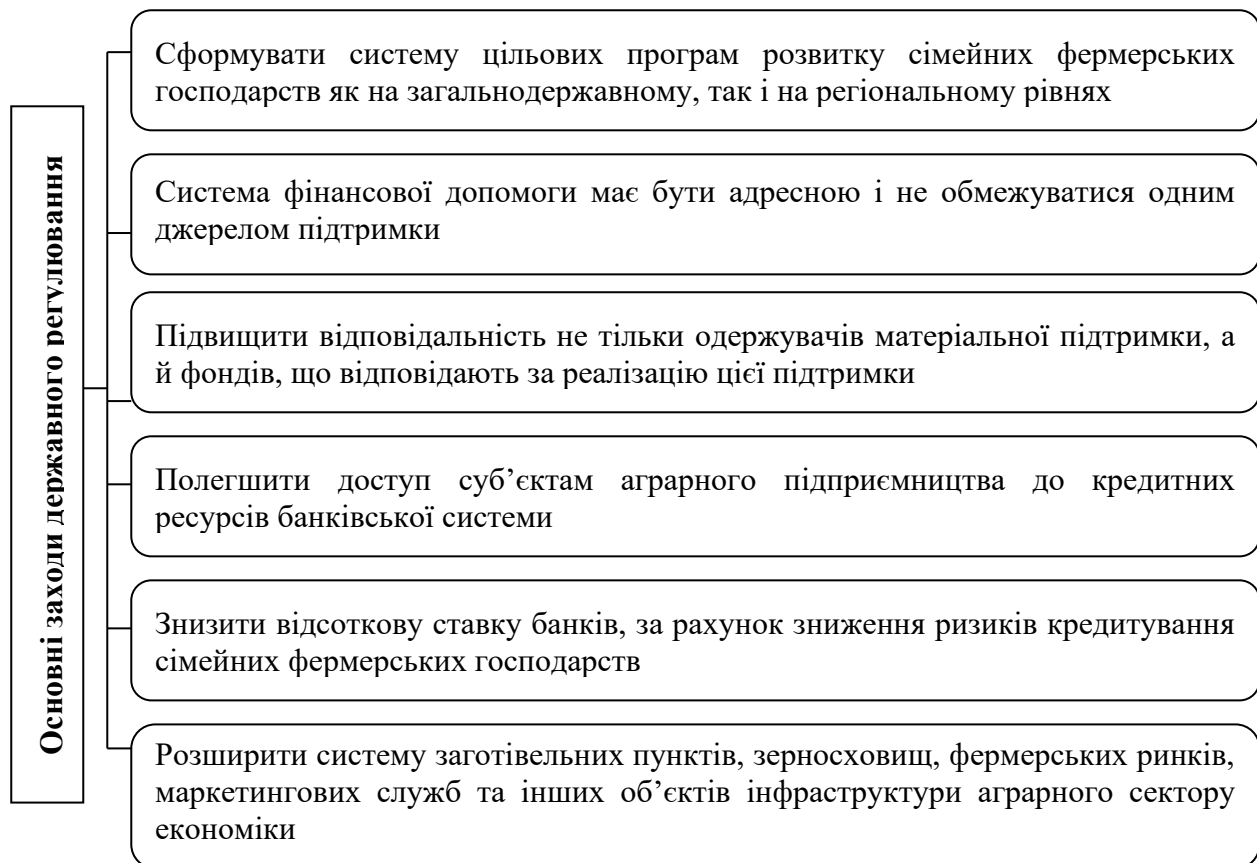

Рис. 7. Державне регулювання аграрного підприємництва

*Джерело: Сформовано на базі [18].

У процесі розробки стратегії розвитку державної підтримки національного аграрного сектору слід повною мірою враховувати вплив зовнішніх чинників та їхні наслідки.

Дослідження підтверджують, що пріоритетами підтримки в розвинутих країнах слугують наступні: підвищення купівельної спроможності споживачів і забезпечення контролю якості аграрної продукції та продовольства; в Україні – видатки на аграрну освіту, об'єкти інфраструктури, інспекційні послуги, дослідження і розробки.

Враховуючи досвід існуючих механізмів державної підтримки сільського господарства в країнах з ринковою економікою, зокрема в Німеччині, можна зробити висновки щодо удосконалення напрямів державної підтримки вітчизняного аграрного сектору. На нашу думку, підвищення ефективності

державної підтримки сільського господарства в Україні можна забезпечити за рахунок:

- збільшення обсягів державної підтримки тих товаровиробників, які виробляють переважну частину основної сільськогосподарської продукції, проживають у сільській місцевості та живуть за рахунок доходів, отриманих від роботи в сільському господарстві;
- реалізації цільових програм через фінансування окремих видів діяльності сільськогосподарських виробників із використанням механізму контролю та, за необхідності, застосування санкцій переходу на використання переважно економічних методів державного регулювання галузі;
- дотримання принципу конкурентності при наданні державної підтримки з метою забезпечення однакових умов господарювання для усіх суб'єктів аграрного ринку.

Система державної підтримки суб'єктів аграрного підприємництва має бути спрямована на формування умов для їх інтеграції в систему суспільних аграрних відносин, оскільки через обмеженість ресурсного потенціалу їхні позиції на ринку нестійкі. Успішність аграрного підприємництва в країнах ЄС зумовлена комплексним підходом до його розвитку, що відображено у державних стратегіях і програмах.

Доведено, що кожна країна обирає оптимальне співвідношення між різноманітними інструментами підтримки підприємництва залежно від національних особливостей розвитку аграрного сектору та пріоритетних цілей агропродовольчої політики.

Динаміка фактичних показників розвитку сільськогосподарського аграрного підприємництва дає підстави для висновку про поступовий вихід із кризового становища, в якому опинились сільськогосподарські товаровиробники з початком військової окупації, та відображення прогнозних даних з незначним нарощуванням кількості середніх і великих аграрних підприємств. Ринки виявилися сприятливими у плані набуття підприємцями додаткових вигод. Загалом динаміка вартісного опосередкування ефективності

розвитку аграрних підприємств у ракурсі реалізації продукції є безумовно позитивною, тобто, зокрема, прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг зріс за останні 17 років, а це визнається економічними агентами як стійкий мотив до розширення когорти підприємців.

Незважаючи на існування широкого спектру факторів, що безпосередньо формують умови зростання рівня виробництва аграрної продукції, серед яких основне місце посідають рівень споживання продуктів харчування та рівень доходів населення, задовольнити попит споживачів істотно залежать від прогнозних показників його розвитку. В рамках даного дослідження для розробки прогнозу використаємо метод експоненціального згладжування з демпфірованим трендом.

Результати прогнозних розрахунків кількісного зростання аграрних підприємств наведені в таблиці 34.

Таблиця 34

Прогноз кількості сільськогосподарських підприємств за організаційними формами господарювання, од

Показники	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.
Усього	1519	1570	1676	1680	1680	1700	1720	1800	1860	1900
у тому числі										
фермерські господарства	1027	1128	1099	1119	1138	1160	1200	1230	1260	1280

*Джерело: Розраховано за матеріалами Головного управління статистики у Хмельницькій області

Так, відповідно до визначених індикаторів становлення та розвитку аграрних підприємств в Хмельницькій області та для визначення потенціалу вітчизняного аграрного підприємництва нами здійснено прогнозну оцінку зміни структури сільськогосподарських підприємств до 2025 р., що передбачає наступну поведінку часток кількості організаційно-правових форм у структурі сільськогосподарських підприємств: збільшення кількості фермерських господарств з 1027 у 2015 р. до 1280 у 2025 р.

Такий тренд позитивно вплинув і на показники нарощування валової продукції сільського господарства (табл. 35).

Таблиця 35

Індикативні показники валової продукції сільського господарства за основними групами товаровиробників
(у постійних цінах 2016 року), млн. грн.

Показники	Роки									
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Господарства усіх категорій										
Продукція сільського господарства	29792,7	36102,6	37021,8	35926,2	34979,2	38000	39000	40000	41000	42000
Продукція рослинництва	22820,6	29199,9	30396,6	29299,7	28617,5	32000	33000	34000	35000	36000
Продукція тваринництва	6972,1	6902,7	6625,2	6626,5	6361,7	6000	6000	6000	6000	6000
Сільськогосподарські підприємства										
Продукція сільського господарства	20425,6	25042,2	26126,2	25784,8	24685,6	27000	28000	28900	29900	31000
Продукція рослинництва	16916,8	21981,8	23211,7	22817,8	21943,2	24000	25000	26400	27500	29000
Продукція тваринництва	3508,8	3060,4	2914,5	2967,0	2742,4	3000	3000	2500	2400	2000
у тому числі фермерські господарства										
Продукція сільського господарства	2072,7	2739,0	3191,2	3178,8	3260,8	3900	4000	4300	4600	5000
Продукція рослинництва	1892,7	2558,1	2985,7	2928,8	2998,0	3500	3750	4000	4200	4600
Продукція тваринництва	180,0	180,9	205,5	250,0	262,8	400	250	300	400	400

*Джерело: Розраховано за матеріалами Головного управління статистики у Хмельницькій області

Як свідчать дані здійсненого прогнозування до 2025 року, валова продукція сільського господарства з 29792,7 млн грн зросте до 42000 млн грн, що дає змогу констатувати позитивну динаміку як розвитку аграрного підприємництва, так і відповідного рівня забезпечення аграрною продукцією. Слід визнати, що потенціал розвитку підприємництва гальмується як відносно низьким рівнем підприємницької активності сільського населення, так і практично повною відсутністю інфраструктури підтримки малого агробізнесу, обмеженою доступністю кредитних ресурсів, відсутністю на ринку техніко-технологічних інновацій для малих форм господарювання, високим рівнем локалізації ринків збуту виробленої продукції, що звужує можливості зростання обсягів виробництва [56].

Агропродовольча сфера національної економіки відіграє виняткове значення в економіці кожної держави світу, адже саме продовольчі підприємства виконують стратегічні завдання забезпечення населення продуктами харчування, тоді як аграрні виробники забезпечують сировиною безліч промислових підприємств.

Саме тому за умов посилення євроінтеграційних та глобалізаційних процесів постійно зростає потреба в постійному удосконаленні заходів державної підтримки та регулювання агропродовольчої сфери національної економіки, реалізація якої сьогодні здійснюється, насамперед, за прямим, непрямим та умовно-прямим векторами реалізації.

Державне регулювання агропродовольчої сфери за непрямим вектором реалізації передбачає виконання таких стратегічних завдань: забезпечення державних потреб необхідним обсягом агропродовольчої продукції; регулювання виробничого ринкового сегменту на основі запровадження закупівельних і товарних інтервенцій із зерном; захист економічних інтересів товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в агропродовольчій сфері; надання державної підтримки розвитку соціальної сфери, сільським територіям, аграрній науці тощо.

Щодо державної підтримки агропродовольчих підприємств за прямим вектором реалізації, то ключовою формою її надання є саме субсидування за такими пріоритетними напрямками: субсидування матеріально-технічних ресурсів для аграрного виробництва; короткострокове та інвестиційне кредитування виробників агропродовольчої продукції, насамперед сільського господарства; надання лізингу та часткове відшкодування витрат капітального характеру; відшкодування частини витрат сільгоспвиробників шляхом страхування врожаю сільськогосподарських культур тощо [17].

Умовно-прямий вектор реалізації державної підтримки агропродовольчого сектору орієнтований на употужнення й нарощення виробничої платформи та ринкових позицій галузі через реалізацію підтримки з метою забезпечення сприятливого клімату для нарощення економічного потенціалу агропродовольчих

підприємств.

До головних опосередкованих векторів реалізації державної підтримки відносяться: митно-тарифне регулювання; створення оптових ринків; закупівлі через Аграрний фонд; підтримка постачальників енергетичних та матеріально-технічних ресурсів; соціальна підтримка сільських територій; виконання державних програм і загальнонаціональних проектів, на які можуть бути спрямовані й кошти позабюджетних фондів тощо [57].

Однією із визначальних та неупереджених потреб в удосконаленні заходів державного регулювання та підтримки агропродовольчої сфери України, на нашу думку, є високий рівень ризикованості аграрного виробництва.

Так, в умовах дії постійних змін ринкових тенденцій генерування цінових ризиків викликано непрогнозованою зміною цін, що, як правило, позначається на зростанні матеріальних втрат, які несуть агропродовольчі виробники. Слід зазначити, що існує цілий ряд факторів, які впливають на рівень цін безпосередньо в аграрному секторі, основними з яких є: несприятливі погодні умови, недосконала державна політика, зміни ринкової кон'юнктури, де одним із визначальних чинників впливу на розвиток аграрного виробництва є висока еластичність ціни за виробничими масштабами у відповідь на низьку еластичністю споживчого попиту за фактором доходу. Більш того, аграрій перебуває в межах дії концентрованого, а за деякими критеріями, навіть, монополізованого постачання ресурсів і надання послуг із переробки сільськогосподарської продукції, що, своєю чергою, генерує суттєвий диспаритет цін.

Не менші загрози для розвитку агропродовольчого виробництва виникають при укладанні фінансових договорів та виконанні фінансових операцій, що стають підґрунтям для генерування фінансових ризиків (кредитні, валютні, страхові) для функціонування агропродовольчих підприємств, природа виникнення яких пов'язана із відстрочкою платежів або вилученням частини фінансових активів, а також неплатоспроможністю однієї зі сторін.

Поряд із цим, загрози фінансових втрат для агропродовольчих підприємств

генерують валютні ризики, природа виникнення яких пояснюється коливанням валютних курсів у період здійснення зовнішньоекономічних або кредитних операцій. Безпосередньо з окремим агропродовольчим виробником ці ризики напряду не пов'язані, утім вони визначально діють на розвиток агропродовольчої сфери в цілому, зокрема на аграрний сектор, зумовлюючи підвищення цін на необхідні для розвитку галузі ресурси. Своєю чергою, коливання валютних курсів, особливо у бік їх зростання, генерують виникнення інфляційних ризиків, що, насамперед, негативно впливає на розвиток аграрного виробництва, оскільки, враховуючи специфіку сільського господарства та період обігу коштів підприємств галузі, суттєво поступається темпам зростання інфляції, у результаті чого агровиробники потрапляють в зону банкрутства.

Разом із цим одним з ефективних інструментів регулювання агропродовольчих підприємств, як свідчить світова практика, є встановлення інтервенційних цін із метою покриття виробничих витрат, понесених агровиробниками. Головне завдання інтервенційних цін полягає у встановленні мінімального рівня ринкових цін для надання можливості аграрним виробникам отримати той рівень доходності, що здатен буде забезпечити їм виробничу реновацію. Слід зазначити, що інтервенційні ціни встановлюються на конкретні об'єми продукції та мають певні переваги.

Так, переваги відносно зернової продукції полягають у тому, що саме цю продукцію можна збути за інтервенційними цінами за невизначеним часовим критерієм державним інтервенційним органам; переваги відносно решти видів сільськогосподарської продукції полягають у тому, що державні інтервенційні органи мають право втрутитися в процес збуту сільськогосподарської продукції лише за умови переважання інтервенційних цін над ринковими, при цьому закупівлі неодмінні (рис. 8).

Отже, вважаємо, що державне регулювання в контексті нарощення економічного потенціалу агропродовольчих підприємств має здійснюватися за двома векторами реалізації: використання ринкових регуляторних інструментів і мінімізація ризиків агропродовольчих підприємств у напрямку захисту

аграрного виробництва.

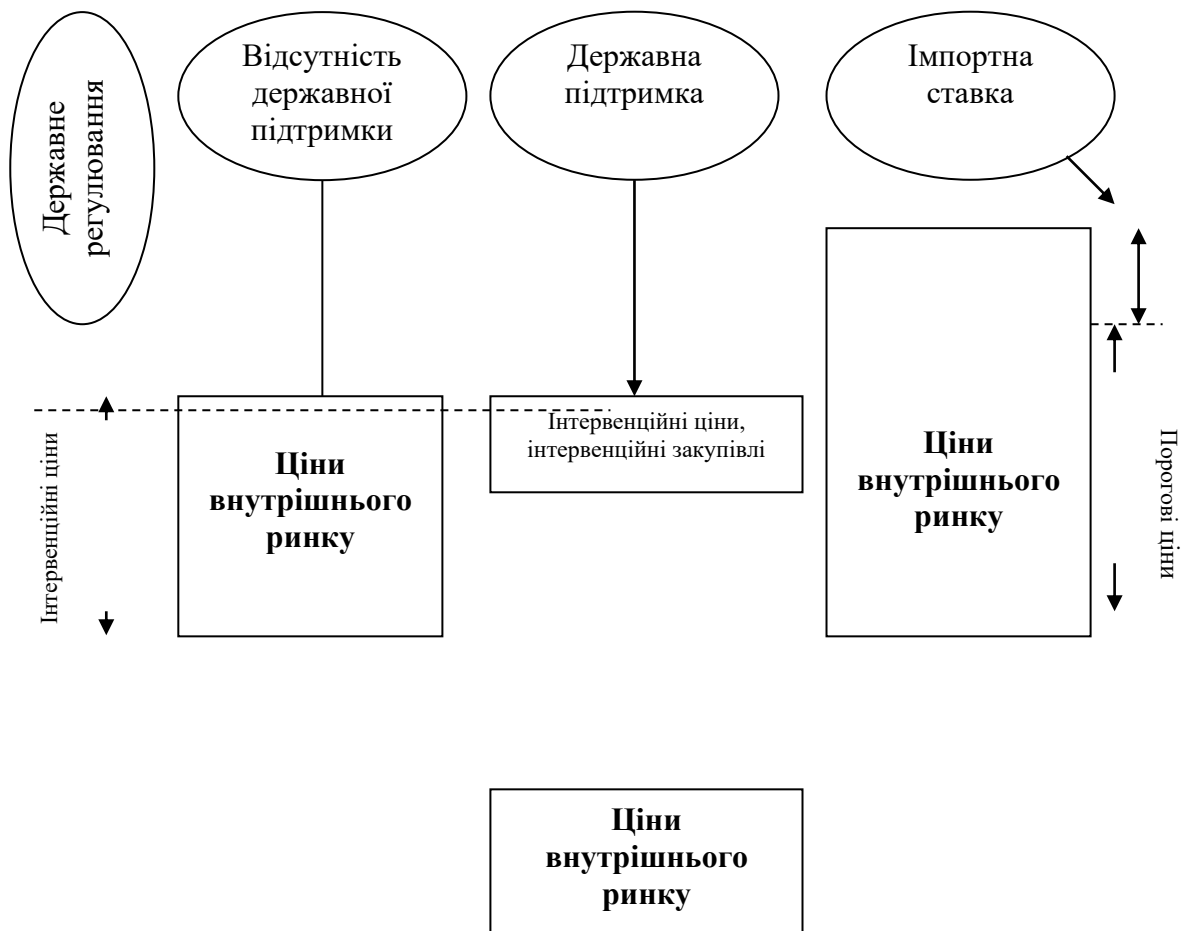

Рис. 8. Механізм підтримки внутрішньої ціни на сільськогосподарську продукцію

* Джерело: побудовано автором

Сьогодні основними причинами недостатнього обсягу державної фінансової підтримки вітчизняної агропродовольчої сфери, безумовно, можна вважати: фінансування за залишковим принципом; корумповану складову та постійний дефіцит державного бюджету; подорожчання кредитних ресурсів у тандемі із знеціненням національної валюти, що генерують загрозу забезпечення агропродовольчих підприємств власними обіговими потоками, від чого залежить ефективність розвитку галузі в цілому.

Зважаючи на це, механізм державного регулювання агропродовольчих підприємств має відповідати європейським вимогам соціально-економічного розвитку, а тому характеризуватися спрямуванням дій у напрямку підтримки як

економічних, так і соціальних проблем розвитку агропродовольчої сфери. Відповідно, основні державні інструменти регулювання та розміри підтримки з бюджету в контексті нарощення економічного потенціалу агропродовольчих підприємств повинні визначатися такими стратегічно важливими завданнями:

1) підвищення ефективності агропродовольчого виробництва на основі підтримки інноваційних процесів;

2) стабілізація агропродовольчого ринку;

3) забезпечення виробників агропродовольчої продукції гідними умовами життя;

4) сприяння встановленню оптимальних для споживачів цін на агропродовольчу продукцію;

5) контроль за пропозицією агропродовольчої продукції на основі введення відповідних виробничих квот;

6) підтримка заходів із продовольчої безпеки;

7) підтримка доходів агровиробників на рівні доходів інших секторів національної економіки;

8) підтримка рівня зайнятості в аграрному секторі з метою локалізації соціальних проблем;

9) збільшення обсягів фінансування на наукові розробки у сфері енергозбереження, селекції;

10) забезпечення підвищення професійної кваліфікації сільськогосподарських виробників;

11) стимулювання експорту продуктів кінцевого споживання;

12) розробка та запровадження на рівні кредитних установ спеціальних кредитних продуктів для сільськогосподарських виробників з метою забезпечення агропродовольчого виробництва необхідним обсягом фінансових ресурсів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петрович Й. М., Захарчин Г. М., Терехух А. А. Організація підприємництва в Україні : навч. посіб. Львів : Оскар, 2000. 320 с.
2. Варналій З. С., Сизоненко В. О. Основи підприємницької діяльності : підручник для учнів 10–11 кл. Київ : Знання України, 2004. 404 с.
3. Мадзігон В. Історичний розвиток підприємництва та основні функції підприємництва. *Молодь і ринок*. 2012. № 2 (85). 2012. С. 46-52.
4. Мадзігон В. В., Вачевський М. В. Основи підприємництва та підготовка підприємців у системі економічної освіти : навч. посіб. для учнів 10–11 класів і студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М. Вачевського. Київ : Педагогічна думка, 2011. 312 с.
5. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2006. № 4. С. 3–10.
6. Основи аграрного підприємництва: наукове видання / П. Т. Саблук та ін. ; за ред. М. Й. Маліка. Київ, 2000. 582 с.
7. Мочерний С. В. Основи економічної теорії : підручник. Тернопіль: АТ «ТАРНЕКС», 1993. 686 с.
8. Економічна енциклопедія: у 3 т./ відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.
9. Васільєва Л. М. Поняття і сутність підприємництва. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2010. № 1. С. 175-178.
10. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
11. Ковалюк Б. І. Проблеми розвитку сільського підприємництва в Україні. *Економіка АПК*. 2010. № 2. С. 130-134.
12. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади : монографія. Чернівці : Рута, 2006. 344 с.

13. Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам малого та середнього підприємництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.

14. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

15. Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 рр. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki>.

16. Миргородський Д.Ю. Теоретичні підходи до дефініції поняття державне регулювання економіки. *Вісник НТУ «ХПИ»*. 2013. № 49 (1022). С. 90-98.

17. Адамовська В.С. Механізм державного регулювання економіки та вибір напрямку економічної політики в сучасних умовах господарювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4, URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1063>

18. Русанюк В. В. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 94 — 102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101094>

19. Маленька І.М. Методи визначення рівня та ефективності державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 4 (51). С. 266-273.

20. Купчишина О.А. Концепт регуляторної політики в економіці аграрного сектору. автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Миколаїв, 2019. 25 с.

21. Trade and agriculture directorate. Oecd's producer support estimate and related indicators of agricultural support. *Concepts, Calculations, Interpretation and Use (The PSE Manual)*. OECD. 2016. URL: <https://www.oecd.org/agriculture/topics/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation/documents/producer-support-estimates-manual.pdf>

22. Демидюк О.О. Сутність та критерії ефективності сучасних економічних систем. *Бізнес Інформ*. 2017. № 2 (469). С. 8-15.

23. Жемойда О.В. Державне управління у сфері сільського господарства : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2013. 56 с.

24. Третяк Г.С., Бліщук К.М. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.

25. Сенишин О.С., Горинь М.О., Кундицький О.О. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 334 с.

26. Застошнікова І.В. Шляхи удосконалення державного регулювання сільського господарства України. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2013. № 1. С. 121-135.

27. Плеханов Д.О. Методологічні основи державного регулювання аграрного сектора економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=265>

28. Маслак П.В. Критерії ефективності державного регулювання агропродовольчого сектора економіки. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2011. № 2 (2). С. 73-82.

29. Пронько Л. М., Кулик Н. М. Напрями реалізації державної підтримки аграрного сектору економіки в ринкових умовах господарювання. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 1. С. 23-32.

30. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 р. № 534. *Офіційний вісник України*. 2020. № 55. Т. 2. стор. 741. ст. 1701.

31. Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення : Постанова

Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 р. № 341. *Офіційний вісник України*. 2020. № 39. стор. 29. ст. 1273.

32. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1333-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 210.

33. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1345-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 212.

34. Моніторинг стану АПК. *Міністерство аграрної політики та продовольства* : офіційний вебпортал. 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk>

35. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. *Урядовий кур'єр*. № 242.

36. Огляд державної підтримки в АПК України. *Міністерство аграрної політики та продовольства* : офіційний вебпортал. 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka>

37. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 588-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 61. стор. 65. ст. 2140.

38. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. стор. 315. ст. 2155.

39. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/edrpu/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm

40. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 20. стор. 13. ст. 142.

41. Лупенко Ю.О. У 2020 році виробництво продукції тваринництва в агропідприємствах вперше з 2007 року стало збитковим. *Інститут аграрної економіки*. 2020. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3010-u-2020-rotsi-vyrobnytstvo-produktsiyi-tvarynnytstva-v-ahropidpryyemstvakh-vpershe-z-2007-roku-stalo-zbytkovym-yuriy-lupenko.html>

42. Dobrovolska E. V., Pokotytska N. V., Volskyi V. A. (2023). State Regulation of Agricultural Entrepreneurship Development. *European Journal of Economics and Management Sciences*. 2023, No 5-6. <https://doi.org/10.29013/EJEMS-23-5.6-19-22>

43. Добровольська Е.В., Покотильська Н.В., Вольський В.А. Сучасні тенденції розвитку аграрного підприємництва. *Агросвіт*. 2023. №20. С. 92-98. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/agrosvit/issue/view/107>

44. UNECE – United Nations Economic Commission for Europe 2018: Економіка: Частка сільського господарства у ВВП. URL: <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Charts?IndicatorCode=6>.

45. Осіпова А. А. Еволюція та сутність державного регулювання аграрного сектору економіки. Соціально-економічні засади формування економічної системи України : монографія. Умань, 2019. С. 140-144.

46. Ясінецька І.А., Добровольська Е.В., Покотильська Н.В. Сучасний стан управління виробництвом продукції аграрного підприємства. *Агросвіт*. 2023. №5-6. С. 35-42.

47. Kaletnik G., Okhota Yu. Tools of State Regulation of Economic Development of Agricultural Business Entities. *The scientific heritage*. 2020. Vol. 6, No 56 (56). P. 44-50.

48. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.

49. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Економікс: принципи, проблеми і політика: [пер. с англ.]. Київ : Хагар-Демос, 1993. 785 с.

50. Трусова Н. В. Світовий досвід державної підтримки розвитку

сільськогосподарського виробництва. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2013. № 4 (24). С. 2.

51. Угода про асоціацію між Україною та ЄС і його державами-членами. *Комітет з питань європейської інтеграції Верховної Ради України.* URL:http://comeuroint.rada.gov.ua/omevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826.

52. Гончарук І. В., Томашук І. В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2018. № 4. С. 19-30.

53. Scaling Up Access to Finance for Agricultural SMEs Policy Review and Recommendations. *International Finance Corporation*, 2011. 84 p.

54. Самойлова І. А. Особливості становлення та розвитку підприємництва в умовах трансформаційної економіки : дис. канд. екон. наук. Харків, 2001. 196 с.

55. Ткаченко Т. П., Круш П. В. Розвиток підприємництва та формування середнього класу : монографія. Київ : НТУ України «Київ. політехн. ін-т», 2009. 216 с.

56. Dobrovolska E. V., Pokotylska N. V. Prospects for the development of agricultural entrepreneurship. *The European Journal of Economics and Management Sciences.* 2023. No1 P. 15-18 URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/515-prospects-for-the-development-of-agricultural-https://doi.org/10.29013/EJEMS-23-1-15-18>

57. Алескерова Ю. В. Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні. *Економіка АПК.* 2014. № 10. С. 45-53.